

FORTIDEN I TRONDHEIM BYGRUNN FOLKEBIBLIOTEKSTOMTEN

ET PROSJEKT I SAMARBEID MELLOM
RIKSANTIKVAREN,
HISTORISK INSTITUTT/UNIT OG
TRONDHEIM KOMMUNE

PROSJEKTPROGRAM

FORTIDEN I TRONDHEIMS BYGRUNN: FOLKEBIBLIOTEKSTOMTEN.

Et prosjekt i samarbeide mellom Riksantikvaren,
Historisk Institutt/UNIT og Trondheim kommune.

Meddelelser nr. 1

Axel Christophersen

PROSJEKTPROGRAM

Ansvarlig utgiver er Riksantikvarens utgravningskontor i
Trondheim, Kongensgt. 85, 7000 Trondheim. Skrifter i
serien "Meddelelser" kan bestilles ved henvendelse til
kontoret.

Trondheim 1985

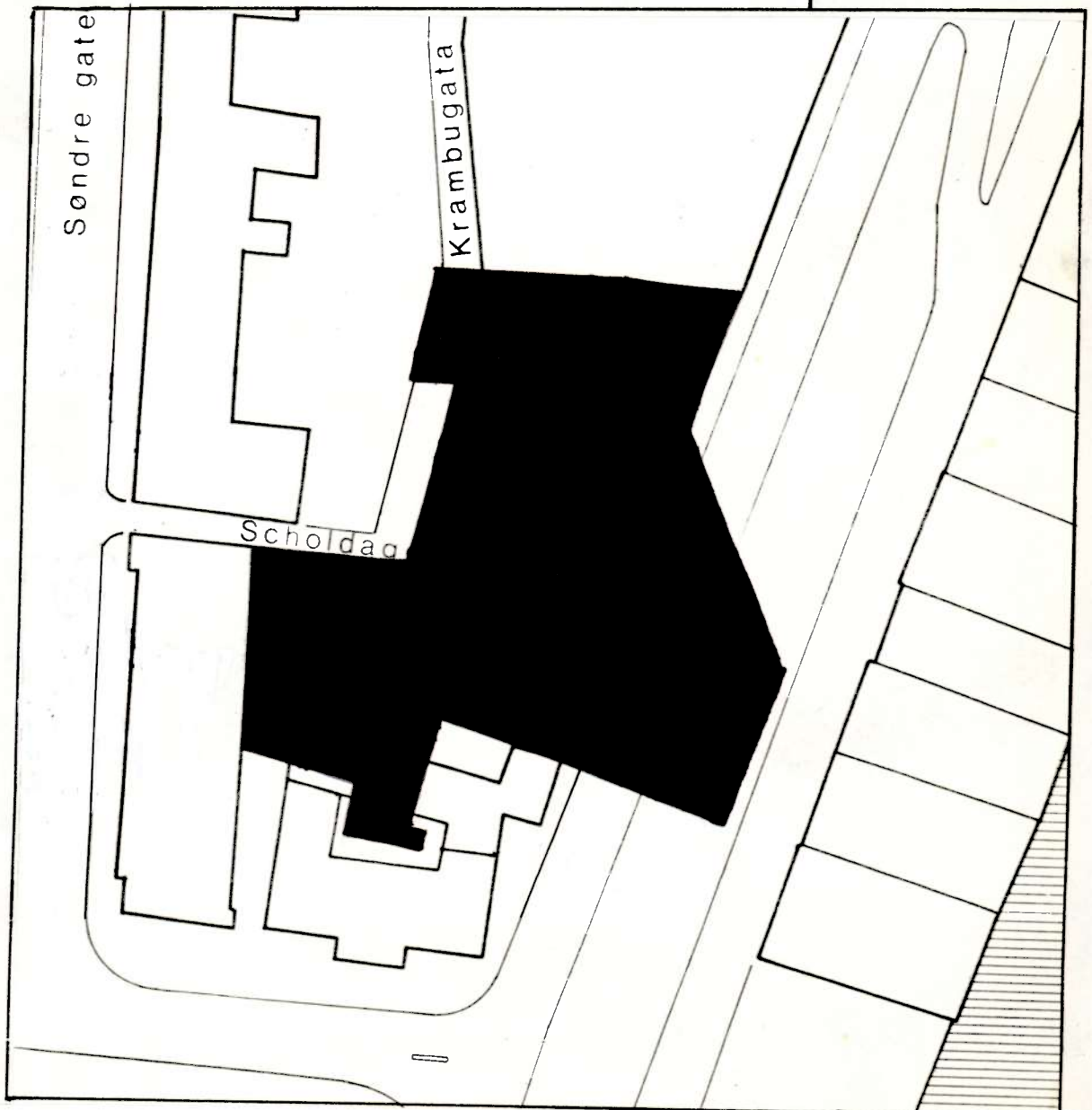
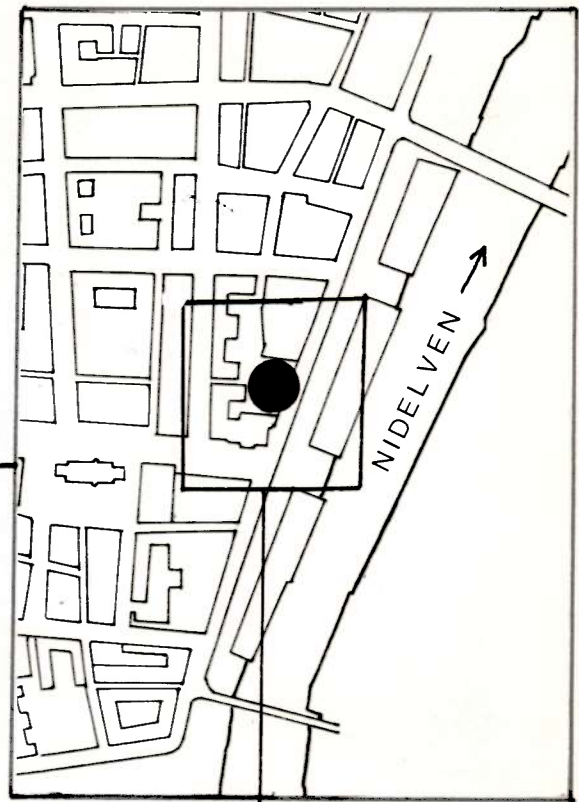
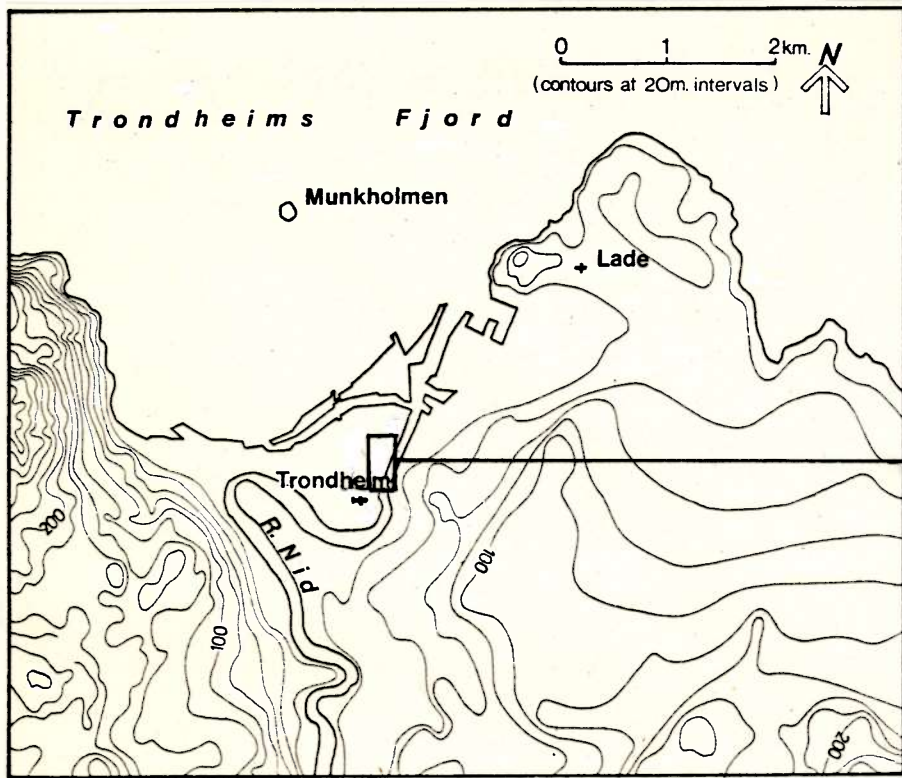

FIG. 1 Folkebibliotekstomten 1973-85

FORORD

Prosjektet "Trondheims fortid i bygrunnen: Folkebibliotekstomten", har med foreliggende publikasjon startet serien "Meddelelser".

Serien er knyttet til prosjektets samlede publiseringsvirksomhet, hvis overordnede målsetting er å gjøre det omfattende arkeologiske materialet fra Trondheim, i første omgang fra Folkebiblioteket, kjent og tilgjengelig for arkeologer, historikere og andre med interesse i byarkeologi og byhistoriske problem.

Serien "Meddelelser" er opprettet for å kunne gjøre delresultater, arbeidsrapporter, analyseresultat og andre arbeider som danner et direkte grunnlag for den endelige publikasjonen allment tilgjengelig. Vi mener at den publikasjon som skal danne sluttsteinen i prosjektarbeidet i videst mulig omfang skal behandle de overordnede problem og løsningsmodeller det arkeologiske kildematerialet reiser i et videre byhistorisk perspektiv. Publikasjonen skal derfor ikke belastes unødige omfattende redegjørelser for den stratigrafiske analysen, materialbeskrivelser, kvantitative oversikter over f eks pollenmakrofossil- og osteologiske analyseresultater, etc.

Allikevel mener vi at dette er analyser og data som på en eller annen måte bør gjøres tilgjengelig og kjent, all den stund de danner grunnlaget for den endelige publikasjonens "syntetiserende" behandling av materialet.

Vi mener også at vi med dette ivaretar og formidler empiriske data og naturhistoriske analyseresultater på en mer anvendbar måte enn om de hver for seg skulle inngått i den endelige publikasjonen, enten som utdrag eller som appendixer med begrenset utnyttelsesgrad.

Første utgivelse i serien er 2.utgave av prosjektprogrammet. Dette er tidligere trykt og distribuert. Etterspørselen har imidlertid vært så stor at 1.opplag er utgått. I 2.utgave er foretatt endel språklige rettelser og mindre innholdsmessige justeringer.

Neste planlagte utgivelse i serien "Meddelelser" vil bli en samlet redegjørelse over feltets stratigrafi og faseinndeling, utformet som en "manual" og veiledning for andre som vil befatte seg med deler av det rike arkeologiske kildematerialet fra Folkebibliotekstomten.

Trondheim, 05.09.1985.

Axel Christophersen

INNHALDSFORTEGNELSE:

1.	Innledning.....	s. 1
1.1.	Folkebibliotekstomten:Gravninger og materiale..	s. 1
1.2.	Prosjektet opprettes.....	s. 2
2.	Prosjektets overgripende målsetting.....	s. 4
3.	Prosjektbeskrivelse.....	s. 6
3.1.	Teoretiske og metodiske utgangspunkter.....	s. 6
3.1.1.	Innledende posisjonsbestemmelser.....	s. 6
3.1.2.	Arkeologisk materiale som kilde til urbaniseringsprosessen i middelalderen: Problem og muligheter.....	s.10
3.2.	Problemorientering.....	s.14
3.2.1.	Allment.....	s.14
3.2.2.	Noen sentrale problem i nordisk by- historisk forskning. Kort oversikt....	s.16
3.2.3.	Kaupang - Nidaros-Trondheim: Urbani- seringsprosessen på lokalt nivå. En problemorientering.....	s.22
3.2.4.	Oppsummering.....	s.41
3.3.	Materialanalysens innhold.....	s.43
3.4.	Publikasjonens innhold. Overordnet disposisjon..	s.49
3.5.	Administrasjon, tidsplanlegging og ressurs- behov.....	s.50
3.5.1.	Arbeidsoppgavene 1985-87. Hovedtrekk..	s.50
3.5.2.	Tidsplan 1985-87.....	s.50
3.5.3.	Ressursbehov og økonomi.....	s.51
3.5.4.	Organisasjonsmodell.....	s.53
3.6.	Tverrfaglige og tilgrensende arbeidsoppgaver...	s.54
3.7.	Prosjektets plass i et fremtidig publiserings- arbeide.....	s.57
3.8.	Slutning.....	s.58
	Litteratur.....	s.59
	Publikasjoner basert på arkeologisk materiale fra Trondheim bygrunn 1971-84.....	s.62

1. INNLEDNING

1.1. Folkebibliotekstomten: Gravninger og materiale.

I perioden 1973-1985 ble det med unntak av årene 1977, 1980 og 1982-83 gravd ut et ca 3250 m² stort areal langs vestsiden av Kjøpmannsgaten. I sydøst krysset feltet Kjøpmannsgaten og strakte seg i en bredde fra 15 - 30 m ned mot Nidelven. Tomten kalles "Folkebibliotekstomten" (F-tomten, fig. 1).

Bakgrunnen for de arkeologiske undersøkelsene var at Trondheim Kommune ønsket en kraftig utvidelse av det nåværende Folkebiblioteket nord for den eksisterende biblioteksbygningen. Her lå imidlertid ruinene etter Olavskirken, undersøkt i 1885-89 av Krefthing, og senere undersøkelser i området har konstatert tykke kulturlag. Disse er fredet i henhold til Lov om Kulturminner § 4, og en frigivelse av området til det påtenkte formål var dermed avhengig av at Riksantikvaren foretok en arkeologisk undersøkelse av grunnen. Disse undersøkelsene ble finansiert av kommunen med ca 8,1 mill.kr, og av staten med ca 2,8 mill. kr. Totale kostnader inntil 1985 utgjør således ca 10,9 mill. kr.

På årsbasis har undersøkelsene sysselsatt gjennomsnittlig ca 50 personer, for hele utgravningskampanjen ca 400 stk.

Undersøkelsene viste at kulturlagene i området varierte fra ca 1,5 m's tykkelse under Kjøpmannsgaten, til ca 3,3 m's tykkelse i feltets syd-vestre hjørne inn mot Brannstasjonen.

I alt ble gravd ut ca 7500 m³ (eksklusive steinkjellere), men herav utgjorde ca 2000 m³ maskinelt utsjakede lag fra 1700-1900-tallet.

Dokumentasjonsmaterialet omfatter 49 dagbøker, ca 3300 tegninger og 14.500 fotos. Gjenstandsmaterialet omfatter 55.352 tilvekstnummer, men antallet enkeltgjenstander er det mange-dobbelte. I variasjon og omfang omfatter dette materialet unike importstykker fra fjerne himmelstrøk til avfallsrester etter lokal håndverksaktivitet. Tidsmessig spenner materialet over en periode fra 900-tallet's slutt og frem til nyere tid.

I alt er det dokumentert mellom 200-300 faste konstruksjoner i form av hus, gårdsplasser, gater, passasjer, kaianlegg, brønner, avfalls- og latrinegroper.

Til dags dato er ca 110 graver fra kirkegården nord for Olavskirkens ruiner avdekket.

Samlet vitner disse rike og varierte fysiske levningene fra Folkebibliotekstomten om at man her befinner seg i et område av middelalderbyen som m.h.t. bebyggelse, funksjoner, aktiviteter og sosialt mangfold gir gode muligheter til å trenge inn i problemene omkring byens oppkomst og eldste utvikling slik at også allmene problemer omkring middelalderens urbaniseringsprosess kan belyses .

1.2. Prosjektet opprettes.

I begynnelsen av 1983 ble det nedsatt et "utvalg for publisering av Riksantikvarens arkeologiske undersøkelser i Trondheim". Det består foruten det faste personalet fra Utgravningskontoret av prof. Grethe Authén Blom, universitetslektor Reidar Berthelsen, førsteamanuensis Oddmunn Farbregd og antikvar Erik Schia. Utvalgets første møte ble holdt i Trondheim i slutten av jan. 1983, hvor utvalgets mandat ble bestemt å skulle bestå i å planlegge publiseringen av det arkeologiske kildematerialet som er fremkommet i Trondheim etter 1970.

Ut fra en vurdering av a) F-tomtens sentrale beliggenhet i det middelalderske bybildet, b) størrelsen på det undersøkte området, c) de bebyggelsesmessige særdragene og d) det totale arkeologiske materialets bevaringsmessige og dokumentasjonsmessige forutsetninger, pekte komplekset Folkebibliotekstomten seg naturlig ut som et "pilotprosjekt" for en første vitenskapelig bearbeidelse og analyse.

Prosjektet omfatter en tidsramme på knapt 3 år. I løpet av denne tiden skal bearbeidelsen være ført frem til et publiserbart nivå.

Prosjektet finansieres av Riksantikvaren og ledes av en amanuensis med formell tilknytning til UNIT, Historisk

Institutt. Til prosjektet er også knyttet en vit.ass. Utgravningskontoret i Trondheim bidrar med 2 årsverk pr. år hvorav det ene årsverket skulle tillegges en administrativ leder av prosjektet.

Pr. 1.4.85 fungerer FD Axel Christophersen som prosjektleder og fra 1.8.85 fungerer mag.art. Sæbjørg Nordeide i vit.ass.-stillingen. Brian Hodkinson er overført fra utgravningskontoret til prosjektet, mens Erik Jondell og Ian W. Reed deltar i prosjektet frem til 31.12.85 så mye som de løpende arbeidsoppgavene ved kontoret og øvrige faste arrangement tillater.

2. PROSJEKTETS OVERGRIPENDE MÅLSETTING.

Folkebibliotekstomten omfatter et sentralt område i middelalderens urbane landskap slik vi retrospektivt kjenner det fra skriftlig og kartografisk materiale fra 2. halvdel av 1600-tallet.

Innenfor området er blottlagt en kontinuerlig, intensiv bebyggelse fra 1000-tallet og inn i nyere tid. Gjennom bebyggelsen løper en tilnærmet nord-sydgående gate. Mot elven avsluttes området av et antall kaianlegg. I syd avsluttes feltet mot nordsiden av Olavskirkens ruiner.

Områdets direkte tilknytning til en del av havnekvarteret på Nidelvens vestre bredd og til Olavskirkens? kirkegård, gjør at F-tomten omfatter et bredt spektrum av middelalderbyens bebyggelsestopografiske hovedelement, den profane bebyggelsen, en kirkelig institusjon (sognekirke/klosterkirke) og havnen. De aktiviteter av produktiv, merkantil og annen art disse bebyggelsestopografiske element har dannet den fysiske rammen omkring, avspeiler seg i tomteinndeling, bygningskonstruksjoner og funksjoner, samt i artefaktmaterialets kvantitative og kvalitative sammensetning og spredning i tid og rom.

Som lokalt avgrenset område er F-tomten, til tross for at dens representativitet i forhold til det øvrige bebygde areal i byen er ukjent, å betrakte som et velegnet utgangspunkt for en vitenskapelig bearbeidelse, hvis overordnede målsetting vil være

- å rekonstruere den fysiske, økonomiske og sosiale struktur i området, samt å beskrive eventuelle endringer i denne strukturen gjennom middelalderen, for på grunnlag av dette
- å formulere et periodiseringsforslag som beskriver den urbare utviklingen på lokalt nivå, for deretter
- å relatere dette periodiseringsforslaget til de faktorer som lokalt og allment kan ha dannet forutsetningene for middelalderens urbaniseringsprosess i Nordskandinavia.

Gjennom arbeidet med de fysiske levningene fra F-tomten ønsker prosjektet dessuten å bidra til å

- utvikle metoder til analyse av ressurskrevende arkeologiske materialkompleks fra de middelalderiske bykjernene,
- evaluere de i Trondheim etter 1970 anvendte gravnings- og dokumentasjonsprinsippers metodiske og praktiske virkninger i et problemorientert analyse- og tolkningsarbeide,
- utvikle et kunnskapsgrunnlag for utformningen av problemorienterte retningslinjer for den fortsatte bearbeidelsen av det arkeologiske materialet fra Trondheim bygrunn,
- opparbeide et erfarings- og kunnskapsgrunnlag for forskningsrelaterte prioriteringer av undersøkelses-, innsamlings- og dokumentasjonsobjekt i Trondheim bygrunn.

3. PROSJEKTBEKRIVELSE.

3.1. Teoretiske og metodiske utgangspunkt.

3.1.1. Innledende posisjonsbestemmelser.

Prosjektets målsetting, og dermed forbundne arbeidsoppgaver, organisasjon og ressursforbruk, er formulert som et resultat av en serie valg og prioriteringer. Disse er foretatt i kombinasjon mellom teoretiske utgangspunkter og praktiske muligheter. Det må være motivert å redegjøre summarisk for de prinsipper og beslutninger som er lagt til grunn for prosjektets faglige orientering og praktiske/metodiske opplegg.

Fysiske levninger som historisk datapotensiale:

De fysiske levningene fra bygrunnen utgjør in situ, eller i utgravd og dokumentert form, et primært historisk datapotensiale. Det er by-arkeologiens viktigste oppgave å ta frem, systematisere og tolke de fysiske levningene på en slik måte at dette datapotensiale kan utnyttes i en diskusjon som tar sikte på å beskrive og forklare urbaniseringsprosessen som et historisk, i.e. et tids- og romsrelatert fenomen. Som et historisk kildemateriale til belysning av urbaniseringsprosessen under middelalderen er tolkningen av de fysiske levningene fra bygrunnen underlagt en sakdiskusjon og en forsknings-tradisjon som har sine røtter i en snart 100-årig debatt omkring middelalderbyens oppkomst og utvikling. Denne debatten er ikke spesifikk norsk eller nordisk, men har sine røtter i tysk, fransk og engelsk historieforskning.

For at de arkeologiske data skal utnyttes i denne diskusjonen, er det viktig at materialet eo ipso oppfattes som sekundært i forhold til dets potensielle informasjonsmulighet. Men det arkeologiske kildematerialets "potensielle informasjonsmuligheter" er ikke åpenbare: Det kan hverken beskrive eller langt mindre forklare den "historiske virkeligheten" uten at denne virkelighetsbeskrivelse relateres til hva man vil beskrive, og hvordan man vil forklare den.

Som utgangspunkt for prosjektet legges prinsipielt til grunn

en deduktiv arbeidsmetodikk, som spissformulert får følgende konsekvens for prosjektets bearbeidelse av materialet:

1. De fysiske levningene fra F-tomten bearbeides ikke ut fra deres egenverdi (som de selvfølgelig kan ha i andre sammenheng), men ut fra de historiske problem som en langvarig forskningsinnsats har definert, og som er knyttet til bestrebelsene på å forstå den eldste urbaniseringsprosessen.
2. Idet betydningen av de fysiske levningene primært må søkes i deres informasjonsverdi, relatert til en overordnet historisk problematikk, vil det ikke fremstå som prosjektets oppgave å oppta alle materialkategorier i bearbeidings- og publiseringsarbeidet. Valget av de materialkategorier som inndras aktivt i bearbeidelsen, avhenger av deres potensielle informasjonsverdi og relasjon til de valgte tema.

En riktig bedømmelse av "den potensielle informasjonsverdien" er ikke nødvendigvis avhengig av en totalgjennomgang av samtlige materialkategorier. Her kan man med fordel støtte seg til erfaringer fra lignende analytiske arbeider utført på ulike materialkompleks uten- og innenlands.

Forskningsstrategi og ressurstilganger.

Det kan synes som om det eksisterer et misforhold mellom prosjektets ressurstilganger og den material- og datamengde som skal bearbeides. Det er derfor viktig at prosjektet utvikler en strategi som gjør det mulig å angripe materialmassen istedenfor at materialmengden styrer arbeidet. Det er også viktig at denne strategien fører frem til et avsluttet, publiserbart produkt som beveger seg ut over den rene materialgjennomgangen.

Denne strategi kan oppsummeres i begrepene utvalg, prioritering og faglig stram styring.

Både materialutvalg og -gjennomgang må derfor underlegges noen problemorienterte retningslinjer. Det er viktig at de data som innsamles gjennom materialanalysen, er relevante i tolkningsfasen. Hva som er "relevant" eller ikke, avhenger

av hva data skal anvendes til, og "bruksverdien", enten det er positive eller negative data, defineres av den problematikk som ønskes belyst.

En strategi basert på utvalg og prioritering, i materiale såvel som i metode, vil fremskaffe et bedre empirisk grunnlag for overgripende hypotesedannelser, fordi datamaterialet og analysemetodene er målrettet fremskaffet og anvendt (se videre Rapport Medeltidsstaden 19, 1980, s.67).

Prosjektet ser det ikke som noe mål å foreta en fullstendig gjennomgang eller systematisering av materialet fra F-tomten. Dette er forøvrig et arbeide som ligger utenfor rammene av prosjektets ressurser, og det er tvilsomt om et slikt arbeide overhodet er ønskelig.

Prosjektet ser det heller ikke som noe mål i seg selv å produsere bestående forskningsresultat: Det sentrale utgangspunkt for prosjektarbeidet er å kunne påvise og illustrere de tolkningsmessige mulighetene i materialet, og derigjennom initiere og antyde fremtidige forskningsoppgaver og -behov.

Prosjektorientering og målgrupper.

Prosjektet skal være forskningsorientert og søke å kaste allment lys over den lokale urbaniseringen på arkeologisk grunnlag og/eller initiere forskning som ut fra arkeologisk/skriftlig kildemateriale kan bidra til å realisere dette mål.

Prosjektets sluttpublikasjon vil derfor naturlig være orientert mot de som studerer urbaniseringsprosessen som allment problem. I dette ligger ikke noen motsetning mellom "de som forsker" og "de som graver" m.h.t. informasjonsbehov: Byhistorisk forskning og arkeologiske undersøkelser i bygrunnen er to sider av samme sak.

Prosjektarbeidet vil derimot ikke resultere i en publikasjon som umiddelbart kan tilfredsstille "feltarkeologenes" behov for rene materialbeskrivelser og typologiske skjema til bruk i komparative studier. Dette beror ikke på manglende forståelse for hvilket nyttig arbeidsredskap en slik publikasjon kan være, men snarere på et bevisst valg av prosjektets hovedoppgave. En slik målsetting ville dessuten kreve et

helt annet opplegg, tidsrammer og ressurstilganger enn det som er aktuelt.

Arkeologi og historie som integrerte disipliner.

Utnyttelsen av et samlet historisk kildemateriale, i.e. fysisk, skriftlig, kartografisk og plastisk/visuelt, avhenger av forståelsen for at dette kildematerialet i seg selv er et resultat av en historisk prosess, underkastet visse ukontrollerbare tids- og rombestemte utvalgs- og overleveringsfaktorer. Det historiske kildematerialet utgjør et tilsynelatende tilfeldig og fragmentarisk utsnitt av alt som engang ble festet på papiret, eller av alt som engang ble produsert, byttet, bygd og foredlet. Nåtidens muligheter til å nå frem til en meningsfylt oppfatning av fortiden som en kumulativ prosess, ligger derfor i utnyttelsen av et samlet tilgjengelig historisk kildemateriale. Å "utnytte det samlede historiske kildematerialet" vil imidlertid ikke si det samme som bare å søke å konfirmere tanker og ideer hentet fra en kildekategori i en annen (selv om dette er den del av det prinsipielt verdifulle i tverrvitenskapelige arbeider). De største mulighetene ligger i å utnytte de ulike kildekategoriens partikulære utsagnsmuligheter. På en rekke punkter har det skriftlige og arkeologiske kildematerialet "kongruent" utsagnsverdi, men det er også innlysende at det arkeologiske kildematerialet, såvel som det skriftlige, kartografiske og "plastiske", inneholder data som prinsipielt er bærere av informasjon om andre fortidige forhold og fenomen.

Konsekvensen av dette blir at det skriftlige og fysiske kildematerialet ikke bare skal fungere som gjensidige erstatnings- eller supplementskilder (der lite av det ene forutsetter bruken av det andre), men der de ulike utsagnsmulighetene i kildekategoriene utnyttes samlet i en problemorientert analyse.

En direkte - og åpenbar - konsekvens av dette er at materialanalysen a) må ta sikte på å utnytte det fysiske kildematerialets særlige informasjonsmuligheter, men samtidig b) være allmenhistorisk orientert.

Dette forutsetter at prosjektet i tolknings- og syntesearbeidet

ikke kan arbeide uavhengig av relevante data hentet fra det skriftlige materiale og uten å ta hensyn til den allmenhistoriske urbaniseringsproblematikkens "Stand der Forschung".

På dette punkt må prosjektet innlede tverrfaglige kontakter med Historisk Institutt omkring skriftlig materiale og kildekritiske problem som har tilknytning til de problemområder prosjektet arbeider med.

3.1.2. Arkeologisk materiale som kilde til urbaniseringsprosessen i middelalderen. Problem og muligheter.

Ifølge K.Helle finner man den særlige betydningen av det arkeologiske kildematerialet i byhistorisk forskning i dets muligheter til å "...gripe mer av byens fysiske struktur, næringsliv...(og) materielle kultur..." Viktig er det også at man kan "...komme bakenfor det tidsrom skriftlige kilder belyser". Dette har betydning for å kunne "...trenge dypere inn i de hovedproblem som middelalderbyens oppkomst er" (K.Helle 1977, s.190). Lignende muligheter ser H.Andersson: Han knytter imidlertid en mer konsekvent og systematisk analyse av det arkeologiske kildematerialet til tre deskriptive urbaniseringskriterier, nemlig 1) funksjonelle kriterier (beskriver byens forhold til omlandet og til andre byer), 2) topografiske kriterier (beskriver byens morfologi/den fysiske planleggingen), og 3) indre rettslig-administrative kriterier (definerer byens egen juridiske stilling). Av disse kriteriene mener H.Andersson at "...det arkeologiska materialet berör direkt Ortsbeskrivningens topografiska och funktionella delar. Kan dessa sidor klarläggas erbjuds möjligheter att studera väsentliga stadshistoriska frågeställningar" (H.Andersson 1976, s.10).

Både Helle og særlig Andersson påpeker at det arkeologiske kildematerialets særlige informasjonsverdi i byhistorisk forskning, ligger i mulighetene til å beskrive topografiske og funksjonelle egenskaper i det urbane landskapet. Helle antyder dessuten at dette har spesiell betydning for de problem som berører "middelalderbyens oppkomst".

Med henblikk på bruken av det arkeologiske materialet til å nå en dypere innsikt i de urbane sentras fysiske struktur og materielt bestembare funksjoner, er Helle og Anderssons

presiseringer innlysende riktige. Men viktigere er det allikevel at det arkeologiske materialet også kan påvise endringer i den fysiske strukturen og de funksjonelle egenskapene. Dermed blir det arkeologiske materialet en viktig informasjonskilde til å forstå selve urbaniseringsprosessen gjennom arkeologiens særlige muligheter til å beskrive og datere signifikante endringer i det urbane landskapets fysiske, funksjonelle og sosiale struktur. Dermed utvides det arkeologiske kildematerialets muligheter fra å være et spørsmål om å finne en nedre grense for urbaniseringens "start" i Norden, til å bli et hjelpemiddel i oppbyggingen av en kronologi og en periodisering av urbaniseringen. Dette øker sterkt mulighetene til å forstå byutviklingen i middelalderen som en stadial prosess, som ikke kan skilles fra den overgripende utviklingen i middelaldersamfunnets sosiale, økonomiske og politiske struktur.

Et annet viktig spørsmål er om det arkeologiske kildematerialet utelukkende er bærere av informasjon om de urbane sentras rent fysiske og funksjonelle egenskaper. I tillegg til dette vil det være både mulig og nødvendig ut fra de fysiske levningenes kvantitative og kvalitative variasjoner i tid og rom, å antyde grove linjer i den demografiske utviklingen og den sosiale strukturen. Denne problematikken har særlig interesse for den eldste fasen av byutviklingen, der spørsmålet om byens funksjon(er) nøye henger sammen med dens forankring og forutsetning i særlige sosialt og økonomisk betingede maktstrukturer (se videre kap.3.2.3.).

Det som ovenfor er sagt antyder at det arkeologiske kildematerialet fremfor alt kan bidra med å beskrive tilstander og påvise endringer i det urbane landskapets

a) fysiske rom, hvilket vil si

- opprinnelig grunntopografi, vegetasjon og fauna,
- bebyggelsens romslige organisasjon, i.e. kommunikasjonsårer, tomteinndeling, arealdisponering innenfor grunnparsellene, verdslige og kirkelige institusjoners fysiske utforming og beliggenhet i forhold til den øvrige urbane bebyggelsen,

b) materielt bestembare funksjoner, hvilket vil si

- administrative funksjoner (knyttet til den verdslige administrasjonen, f.eks. til "kongsgårdsanlegg", rådhus, myntverksted etc),
- religiøse funksjoner (kirker, kirkegårder, kapeller, kloster, gildehus, hospitaler og andre barmhjertighetsinstitusjoner),
- fortifikatoriske funksjoner (bymurer og -palisader, vollgraver, kasteller og borganlegg) NB: Voller og murer kan også angi områder med egen jurisdiksjon, f.eks. det juridisk def. byområdet, visse klerikale og profane doménområder innenfor byen (kongsgård (?), geistlige institusjoner (domkirkeområdet, klosteranlegg etc)).
- økonomiske funksjoner (produktive aktiviteter), husflid og håndverk (avfall, ferdigprodukter, verksteder, redskap og verktøy), fødevareproduksjon (husdyrhold, korndyrking, hagebruk (kål-/eplehager)), jakt og fiske (osteologisk materiale, våpen, fiskeredskap, båtdetaljer etc).
- merkantile funksjoner (varebytte), "importgods", torg, bodbebyggelse, mynt etc.

c) sosial og demografisk struktur,

- befolknings sammensetning og vekst (antropologisk materiale, sognekirkens antall og samlede areal)
- sosial struktur, gjenstandsmaterialets kvalitative og kvantitative fordeling i tid og rom, luksus- og statusindikerende gjenstander, gjenstander med funksjoner knyttet til særlige befolkningselement (vokstavler, styli etc).

Et forsøk på å konkretisere hvordan byarkeologien har muligheter til "å studere väsentliga stadshistoriska frågoställningar" kan etter dette sammenfattes slik:

1. Sammenstilling og kombinasjon av data som kan beskrive det urbane landskapets topografiske forutsetninger og

dets romslige organisasjon, funksjonelle egenskaper som er materielt bestembare, samt befolkningssammensetning, -vekst og sosial struktur.

2. På grunnlag av disse data rekonstruere og datere synkront sammenhengende "urbane situasjoner", beskrevet i spatiale, funksjonelle og sosioøkoncmiske termer.
3. Ut fra de synkrone analysene å påvise og beskrive endringer som på visse tidspunkt, eller i visse perioder, har funnet sted i det urbane landskapets fysiske, funksjonelle og sosiale struktur.
4. Innsette disse endringene i det urbane landskapet i en overgripende historisk kontekst, og forklare endringene med utgangspunkt i den samfunnsmessige utviklingen under middelalderen.

3.2. Problemorientering.

3.2.1. Allment.

Med P.A.Munch i Norge, Hugo Mathiessen i Danmark og Adolf Schück i Sverige startet den systematiske byhistoriske forskningen i Norden. Denne forskningen har en rekke forskere senere gitt betydelige bidrag til, slik at vi i dag råder over et datapotensiale, metoder og teoretiske innfallsvinkler som gjør debatten temmelig uoverskuelig. En foreløpig oppsummering av den byhistoriske forskningsstatus finnes for middelalderens del i publikasjonen "Urbaniseringsprosessen i Norden, del 1, Middelaldersteder" (1977). Publikasjonen er en rapport fra Det Nordiske Historikermøtet i Trondheim, 1977, der urbaniseringsprosessen var temaet.

En viktig trend i disse rapportene er betoningen av det datapotensiale som ligger lagret i materialet fra de senere års mange og store arkeologiske byundersøkelser. I den norske rapporten har K.Helle og A.Nedkvitne poengtert viktigheten av det arkeologiske materialet slik: "Likevel er det i høyere grad gjennom arkeologisk materiale enn i fremtiden kan vente å kaste nytt lys over de hjemlige middelalderbyenes historie og finne endelige løsninger på endel hovedproblemer som er reist i tidligere forskning" (K.Helle og A.Nedkvitne, 1977, s.190). Lignende presiseringer finnes hos H.Andersson (1977, s.91f) hos H.M.Jansen, T.Nyberg og Th. Riis (1977, s.11).

En forutsetning for at det arkeologiske kildematerialet kan fungere som et datapotensiale for den byhistoriske forskningen, er imidlertid at materialet blir behandlet ut fra allmene byhistoriske problemstillinger. Dette er særlig poengtert i "Medeltidsstadens" prosjektprogram: "Som utgangspunkt och mål måste tjäna den uppfattningen att det arkeologiska materialet skall kunna utnyttjas i ett allmänt stadshistoriskt sammanhang för att kunna ge en så bred beskrivning av staden, dess utveckling, funktion, struktur och kontakter som möjligt. Hittills har det stadsarkeologiska materialet med få undantag framför allt använts som ett slags illustrationsmaterial för vissa begränsade kulturhistoriska frågeställningar" (H.Andersson, 1976, s.10). At dette er et fruktbart utgangspunkt for den arkeologiske materialanalysen, viser resultatene av den snart tiårige forskningsaktiviteten i og omkring

prosjekt Medeltidsstaden: Gjennom denne er svensk og nordisk byhistorisk forskning tilført fruktbare teorier og metodiske erfaringer m h t analyse og bearbeidelse av omfattende by- arkeologisk materiale.

De særlige arkeologiske problem og innfallsvinkler i den byhistoriske forskningen, er behandlet i Medeltidsstadens Rapport 19, "Stadsarkeologi i Mellansverige. Läge, problem och möjligheter" (1980). Rapporten inneholder en sammenfatning av den arkeologiske inventeringen fra en rekke mellomsvenske byer, evaluering av resultat og metoder, samt en skisse til fremtidige arkeologiske forskningsoppgaver som skal lede mot en fordypet forståelse av urbaniseringen i det mellomsvenske landskapet. En "syntetiserende" behandling av problematikken er publisert i symposierapporten Medeltidsstaden Rapport 18, "Handelsplats, stad, omland" (1979).

En nylig utkommet oversikt over aktuelle svenske byarkeologiske forskningsprosjekt- og -oppgaver finnes i artikkelsamlingen "Den medeltida staden" i Bebyggelseshistorisk tidsskrift nr.3, 1982. Her er det særlig redegjort for hvordan man ut fra arkeologisk materiale kan bearbeide en rekke aspekter og delproblem med det formål å belyse allmene trekk i urbaniseringsprosessen under middelalderen.

Av betydning for behandlingen av artefaktmaterialet i allment byhistorisk perspektiv, er B.Broberg og M.Hasselmos analyse av noen utvalgte materialgrupper fra syv mellomsvenske byer i "Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Fyndstudie", Medeltidsstaden Rapport 30 (1981). Her behandles materialet komparativt, for å få frem regionale variasjoner i urbaniseringen.

En aktuell forskningsoversikt av teoretisk/metodisk interesse finnes hos A.Andrén, "Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark" (1985). Her finnes et systematisk gjennomført forsøk på å forstå urbaniseringsprosessen gjennom en periodisering forankret i en beskrivelse av den regale overhøyhetsrettens etablering og konsolidering i Sydskanadinavia. Det fysiske utgangspunktet er de kirkelige institusjonenes fordeling i tid og rom i det urbane landskapet.

Et lignende forsøk på å beskrive den eldste urbaniseringen

som en historisk prosess ut fra et fysisk kildemateriale, finnes i A.Christophersen "Håndverket i forandring" (1980). Her går analysen ut fra en beskrivelse av den urbane vareproduksjonens etablering og utvikling innenfor rammene av en tidlig urban bebyggelse (Lund).

Ut fra dette lille, men i arkeologisk henseende relevante utvalg av en omfattende litteratur, skal nedenfor gjøres en grov systematisering av de spesial- og delproblem man har arbeidet med i de senere år med utgangspunkt i et fysisk kildemateriale.

3.2.2 Noen sentrale problem i nordisk byhistorisk forskning. Kort oversikt.

Oppkomstproblematikken:

Dette problemkompleks omfatter forsøkene på å beskrive de eldste bysentras oppkomst og tidlige utvikling, samt forklare forutsetningene for denne utviklingen. To problem har særlig stått i fokus; nemlig 1) det kronologisk-funksjonelle forholdet mellom vikingtidens tettstedsdannelser og de tidligmiddelalderiske bysentra (sentra som i løpet av middelalderen fikk bystatus i juridisk forstand), og 2) den eldste bydannelsens forutsetninger i a) autonome økonomisk/merkantile faktorer og b) i særlig tids- og rombestemte sosiale og politiske forhold knyttet til fremveksten av et sentralkongedømme.

I det første tilfelle har man vært tilbøyelig til å oppfatte byene som mer eller mindre selvgrodde, ofte med historiske røtter i eldre vikingtids handelsplasser eller andre eldre tettstedsdannelser med ulike sentrumsfunksjoner (juridisk/religiøst). I det monn kongemakten har grepet inn i utviklingen, har dette initiativ vært av regulerende art, hvor den bakomliggende årsak søkes i kongemaktens ønske om å beskytte og dermed få del i et inntekstgivende og allerede eksisterende vareutbytte.

I det andre tilfellet har man oppfattet byene som mer eller mindre anlagte "ex nihilo". Bak de tidlig-middelalderiske byanleggene ønsker man å se et direkte initiativ utgått fra en eller flere representanter for en kongsett hvis aspirasjoner lå i oppbyggingen av en sentral kongemakt.

Vikingtidens mange store/og mindre markeds-, tings- og kultplasser oppfattes mer som et forstadium til, enn en eldste fase i urbaniseringen, der de eldre tettstedenes sentrumsfunksjoner tillegges/overføres til de nyanlagte kongelige anleggene.

Med utgangspunkt i den første teorien har det vært sentralt både for historikere og arkeologer å kunne påvise en merkantil og produktiv virksomhet i de tidligmiddelalderiske bysentraene som skiller seg kvantitativt og kvalitativt fra det agrare omlandet, og som dessuten oppviser en slik karakter og omfang at det er rimelig å påstå at virksomheten er et resultat av omfattende fjern-/nærhandel.

Med utgangspunkt i den andre teorien har det vært sentralt å kunne påvise fysiske manifesteringer og konsekvenser av det kongelige initiativ bak bydannelsen, særlig i bebyggelsens romslige organisasjon og arealdisponeringer. De fysiske sporene etter handel og håndverk oppfattes som sekundære i forhold til byens funksjon som et lokalt administrasjons- og maktsentrum, hvor deler av kongemaktens fysiske maktapparat ble forlagt, samt religiøse og andre institusjoner direkte knyttet til og underlagt det tidlige sentralkongedømmet (kirke, myntverksted etc). Den produktive og merkantile virksomheten oppfattes ikke som autonom, men knyttet til ulike personer og institusjoner.

Disse ulike utgangspunkt får betydning for oppfatningen av den tidligmiddelalderiske byen som et allmenhistorisk fenomen: I det første tilfellet oppfattes byen som et mer eller mindre universelt fenomen, betinget av visse "markedsøkonomiske" krefter. I det andre tilfellet oppfatter man bydannelsen "instrumentelt", betinget av tids- og rombestemte historiske forhold.

I denne diskusjonen har det arkeologiske kildematerialet stått sentralt: I de fysiske levningene kan man påvise rester etter produktiv virksomhet og etter vareutveksling på ulike geografiske nivå. I bebyggelsesmønsteret kan man påvise de regulerende og administrerende kreftene bak anlegget av en "urban" bebyggelse. Av særlig stor betydning har de fysiske levningenes muligheter til å kunne påvise områdes- og plasskontinuitet vært, likeså mulighetene for en mer eksakt

datering av ulike anleggs- og aktivitetsspor.

Kontinuitetsproblematikken.

Dette problemkompleks omfatter forsøkene på å utrede a) de kronologiske og funksjonelle relasjonene mellom vikingtidens tettsteder og de tidligmiddelalderiske byanleggene, b) innføringen av "rådstanden" og yngre bydannelser under høy- og seinmiddelalderen.

Den eldste del av kontinuitetsproblematikken (a) er intimt forbundet med selve oppkomstproblematikken: Den kan oppdeles i en geografisk, en kronologisk og en funksjonell problemdiskusjon: Den geografiske går på det rent romslige forhold mellom vikingtidens "handelsplass"-tidligmiddelalderisk "by", hvor man har operert med betegnelsene "plasskontinuitet" for bebyggelseskontinuitet innenfor en avgrenset lokalitet, og "områdeskontinuitet" for bebyggelseskontinuitet innenfor et (naturlig) avgrenset område.

Den kronologiske problemdiskusjonen går på den direkte tidskontinuitet mellom to sentrumsbebyggelser. Problemet er ikke innlysende, selv ikke for lokaliteter med plasskontinuitet. Ribe, f.eks., er et eksempel på en by med plasskontinuitet, men ikke tidskontinuitet, mens f.eks. Birka-Sigtuna er et (eller to) bebyggelseskompleks med kronologisk kontakt, men ikke plasskontinuitet.

Den funksjonelle problemdiskusjonen går på forholdet mellom de eldre tettstedenes sentrumsfunksjoner og de tidlige bydannelsernes: Oppstår eldre sentrumsfunksjoner i de nye byanleggene, eller er de nye byanleggene et uttrykk for at nye sentrumsfunksjoner kommer til som ikke kan rommes innenfor de eldre anleggene? Hvilke sentrumsfunksjoner opprettholdt egentlig de eldre tettstedsdannelsene? Og hvilke overføres eventuelt til de nye anleggene? Slike spørsmål har betydning for forståelsen av hvorfor det i visse regioner finnes både plass- og tidskontinuitet, i andre bare områdeskontinuitet og atter andre steder vokser de tidligmiddelalderiske byanleggene frem uten å ha noe tilsynelatende eldre "preurbant" forstadium (f.eks. Lund), eller figurerer med langvarig bebyggelsesmessige tomrom (eks. Ribe).

Også i disse diskusjonene har det arkeologiske materialet kommet til å spille en sentral rolle, dels fordi man rent fysisk kan påvise kontinuitet eller brudd i bebyggelsen, både på "plass-" og "områdesnivå", dels fordi bebyggelsen, og ulike stadier i denne, kan dateres og innsettes i en absolutt kronologisk ramme. Endelig kan det arkeologiske materialet gjennom løsfunn og faste konstruksjoner belyse de ulike aktiviteter som bebyggelsen har dannet en ramme omkring, og dermed kan bebyggelsens ulike funksjoner, i alle fall de som har etterlatt seg direkte fysiske spor, fastslås ganske sikkert.

Innføringen av "rådstanden" i Sverige og Danmark har ingen direkte paralleller i Norge, men allikevel ser det også ut til å skje store endringer i byens indre struktur her til lands i løpet av 1200-tallet: Separate bylover opprettes for Nidaros, Bergen, Oslo, Stavanger og Tønsberg. Gjennom fastleggingen av byens takmark ble et eget urbant jurisdiksjonsområde skilt fra omlandet. Samtidig oppstår formodentlig nye administrative institusjoner som rådmenn og bymøter, og gjaldkerembedet, antageligvis med røtter i Bjarkøy-lovens rettsbestemmelser, får nå tillagt særlige juridiske og administrative oppgaver iflg. den nye byloven. Bruken av bysegl og byens rett til forvaltning av egne finanser er "et klart uttrykk for at byene var utviklet til sluttede administrative-rettslige kommuner..." (K.Helle og A.Nedkvitne 1977, s.272).

Denne "kommunale overgangen" utgjør et problem i norsk byhistorisk forskning, som ikke har vært viet samme oppmerksomhet blant historikerne som det sydiskandinaviske "rådstandsproblemet", og de arkeologiske mulighetene er så godt som utnyttet, til tross for at 1200-tallet vel er den periode hvor materialet -kvantitativt såvel som kvalitativt- er best.

Tentativt bør endringene i byens rettslig-administrative forhold kunne settes i forbindelse med det konsoliderte høymiddelalderlige sentralkongedømmets muligheter til å desentralisere maktapparatet, og dermed øke mulighetene for mer effektive styringsmekanismer forankret i lokalsamfunnet. Behovet for en utbygging av det administrative kontroll- og styringsapparat kan muligens i sin tur settes i forbindelse

med omfattende endringer i folketall, markutnyttning og økt jordbruksproduksjon med en markant vekst i handelsvolumet. Nettopp i denne perioden ser det ut til at byene utvikles til egentlige merkantile sentra med omfattende produktiv virksomhet og et varebytte basert på lokale og internasjonale kontakter. Den produktivitetsøkning i primærnæringene som må ligge til grunn for denne utviklingen, kan oppfattes som et resultat av jordbruksteknologiske forbedringer (bedre jordbruksredskap, innføring av jordforbedringsmetoder (mergling og gjødsling), rotasjon etc) slik at de oppdyrkede arealene ble mer intensivt utnyttet enn før. Men at den massive økningen i produktiviteten (som oppdyrkingen av nytt land må betraktes som et uttrykk for) åpenbart følges av et markant merkantilt oppsving i byene, kan tyde på at det bak den agrare ekspansjonen under 1200-tallet også lå et økt eksploiteringstrykk.

Det er mulig at den utvikling vi ovenfor har antydnet, kan oppfattes som forutsetningene for den (i Norge riktignok svake) nye bølge av bydannelser som finner sted i løpet av 1200-1300-tallet: Byer og tettsteder som Lillehammer, Marstrand, Sandefjord og Kobbervik dukker frem i kildene, og eldre tettsteder som Veøy, Borgund og Vågan samt Kaupangene i Sogn og Skien opptre nå med klare sentrumsfunksjoner og/eller urbane kriterier.

De endringene vi her har talt om, kan fanges opp i det arkeologiske materialet gjennom endringer i bebyggelsens organisasjon og utforming, i opprettelsen av torg, tilkomsten av kirkelige anlegg og institusjoner (tiggermunkskonvent), og ikke minst i gjenstandsmaterialets sammensetning, som kan belyse produksjon og merkantile kontakter.

Omlandsproblematikken.

Omlandsproblematikken har lenge stått sentralt i byhistorisk forskning, fordi den er nært knyttet til både de sosiale, økonomiske, juridiske og politiske faktorene som påvirket byutviklingen. Ofte har omlandsproblematikken vært behandlet i rent funksjonelle termer: Tilgangen på fødevarer, energi (arbeidskraft), byggematerialer og ressurser til opprettholdelsen av sosiale relasjoner, oppfattes som materielle forutsetninger for byens

oppkomst og utvikling: I norsk byhistorisk forskning har omlandsproblematikken nesten utelukkende vært behandlet ut fra byens "tærende funksjon" på omlandet, og vice versa, omlandets eksploitering av byen som sentrum for avsetning av jordbruks- og håndverksprodukter.

Behovet for,- og kompleksiteten i, omlandsstudiene er imidlertid blitt enda mer åpenbart etterhvert som flere slike analyser er gjort, og etterhvert som de komplekse sosiale/økonomiske relasjonene mellom by og omland gradvis klarlegges: Integreringen var vidtgående, ikke minst eiendomsrettslig, der mange grunneiere og utleiere av grunn i byen ikke nødvendigvis var "bymenn", men identiske med utenbys stormenn og jordherrer med røtter i det agrare omlandet. Omlandsdiskusjonen, og omlandets relasjoner til byene, leder dermed over i spørsmål som allment angår det middelalderske agrarsamfunnet, den sosiale organisasjonen, den økonomiske strukturen og det produktive nivået (Å.Hyenstrand 1982,s.82f).

Omlandsproblematikken forvanskes også av at begrepet "omland" ikke uten videre kan defineres som et geografisk avgrenset område omkring byen. Omlandet må snarere innsettes i funksjonelle enn i romslige dimensjoner, karakterisert av et komplisert nettverk bygd opp omkring energiflyt, sosiale relasjoner, vareutveksling og produksjonssystemer. Dette nettverk kan bre seg ut over et langt større område enn det umiddelbare "omlandet", og over områder som nødvendigvis ikke geografisk henger sammen.

Disse kompliserte forholdene er bl a antydnet i en studie av den sydiskandinaviske 1200-tallsstaden av E.Cinthio: Med relasjon til det arkeologiske kildematerialets muligheter til å kaste lys over tids- og rombestemte forhold mellom by og omland, hevder han at "...köpstadsbildningar med skilda naturgeografiska bakgrundsförutsättningar och avsättningsvaror, skiljaktig politisk ekonomisk styring i hanteringen av produkterna samt med olikartad sammansättning mellan inhämska respektiva främmande köpmän också kan uppvisa fysiskt iakttagbara variationer i den samlade topografiska strukturen...." (E.Cinthio 1982).

For en eldre periode har Å.Hyenstrand studert tettstedsdannelser i Mälardalskapet ut fra et arkeologisk materiale:

Arbeidet omfatter en analyse av energitilganger, populasjon, økonomi og organisasjonsnivå i perioden 1000-1300 (Å.Hyenstrand 1980, s.29f).

Omlandsproblematikken har aldri vært gjenstand for noen samlet behandling, men tilløp til en slik analyse, finnes i Sten Tesch "Ystad II-en omlandsstudie" i Medeltidsstadens Rapport 45 (1983). Både denne, Å.Hyenstrand og B.Ambrosianis bredt opplagte kulturlandskaps- og bebyggelsehistoriske i Mälardalslandskapet under jernalder -tidlig middelalder viser allikevel klart det arkeologiske kildematerialets faktiske og potensielle informasjonsverdi for studier som omfatter hele regioners økonomiske, sosiale og territorielle organisasjon på overgangen til historisk tid.

For middelalderens vedkommende er slike analyser betydelig vanskeligere å utføre på grunnlag av et arkeologisk materiale, dels fordi materialet endrer karakter, men i øyeblikket mest fordi vi nesten totalt savner et arkeologisk kilde-materiale fra landsbygden. Før et slikt materiale foreligger, er det svært begrenset hva man på rent arkeologisk basis kan utføre av omlandsstudier med direkte tilknytning til urbaniseringsprosessen. Fremskaffelse og analyse av et slikt materiale står som en av norsk middelalderarkeologis viktigste arbeidsoppgave i tiden som kommer.

3.2.3. Kaupang-Nidaros-Trondheim: Urbaniseringsprosessen på lokalt nivå. En problemorientering.

Det som inntil nå er sagt er ment å danne bakgrunnen for formuleringen av de konkrete problem som toner frem når urbaniseringsproblematikken føres ned på et lokalt nivå.

Som det allerede har fremgått ønsker prosjektet at de lokalt fremtatte resultatene anvendes i slutninger som angår urbaniseringsprosessen i middelalderen generelt. Dette representerer imidlertid et metodisk problem: Tross alt baseres analysen på et lite utsnitt av det totale urbane landskapet. Hvor representativt er dette utsnittet for problem som angår kronologi, bebyggelse, funksjon og produksjon? Som allerede nevnt, finnes det en rekke kvaliteter i det undersøkte området som gjør det mulig å fange opp

et bredt spektrum av den samlede urbane aktivitet. Men så lenge det innenfor prosjektets rammer ikke gis anledning til å trekke inn relevante referanseområder, forblir representativitetsproblemet uløst. Materialanalysens snevre geografiske rammer virker også begrensende på problemstillingene: Problem som initieres av materialet fra F-tomten, men som ikke kan viderebehandles uten en samlet topografisk beskrivelse av det urbane landskapets morfologi, vil i prinsippet være unndratt videre bearbeidelse.

Utgangspunktet for prosjektsarbeidets behandling av materialet fra F-tomten må dog fortsatt være at man ved å ta hensyn til de begrensninger som finnes i utgangspunktet, allikevel kan bidra til å belyse visse allmene drag i den eldste urbane utviklingen. En nærliggende løsning ligger i mulighetene for å konfrontere resultatene fra F-tomten med allerede kjente trekk i byens topografiske utvikling. Dette er mulig fordi en samlet bearbeidelse av de eldre arkeologiske iakttagelsene i byen finnes i Ø.Lundes avhandling "Trondheims fortid i bygrunnen" (1977).

Trondheims historie i middelalderen kan oversiktlig oppdeles i perioder som markeres av mer eller mindre dominante forandringer i den urbane ekspansjonen (som muligvis forutsetter funksjonelle endringer). Periodeinndelingen er tentativ, og må betraktes mer som et utgangspunkt for en periodisering som senere skal forankres i den empiriske analysen.

Til periodene kan knyttes endel sentrale problemstillinger og problemkompleks som kan danne utgangspunkt for den aktuelle materialanalysen:

- Oppkomstperioden	- ca 1050
- Konsoloderingsperioden	ca 1050 - ca 1150
- Ekspansjonsperioden	ca 1150 - ca 1350
- Stagnasjonsperioden	ca 1350 - ca 1550

Oppkomstperioden.

Hovedverket til Trondheim bys historie er Grethe Authén Bloms 1.bind av "Trondheim bys historie", (1956). Her presiseres

det at "Ikke noe annet spørsmål i Trondheims eldre historie har vært gjenstand for en så inngående debatt som hele det problemkompleks som er knyttet til byens oppkomst" (s.42). At dette problem har vært så sterkt diskutert av historikerne, henger nok sammen med at "...Noen muligheter for å avsløre sannheten om Olav Tryggvasons virksomhet i Trondheim gir det bevarte kildematerialet ikke..." (s.43).

Det finnes innlysende argumenter for at denne problematikken bør stå sentralt i prosjektarbeidet: For det første er det et sentralt problem ikke bare for Trondheims byhistorie, men for byhistorisk forskning overhodet: Hvorfor, hvordan, og under hvilke forutsetninger oppstår det tettstedsbebyggelser på overgangen til historisk tid som under middelalderen i mer formell betydning utvikler seg til byer? For det andre har kildesituasjonen gjennom tilkomsten av et omfattende arkeologisk kildemateriale endret seg vesentlig siden 1956. For det tredje berører Trondheims oppkomstproblematikk et allment byhistorisk fenomen i Norden, nemlig at en yngre, tilsynelatende på kongelig initiativ anlagt bebyggelse, avløser eldre tettstedsdannelser med sentrumsfunksjoner. Dette gjelder f eks for kompleksene Hedeby-Slesvig, Birka-Sigtuna, Kaupang-Tønsberg og kanskje også for Lejre-Roskilde. I Skåne forsvinner de eldre "Köpingeortene" når byer som Lund, Malmö, Trelleborg, Ystad, Tommarp, Åhus og Vä vokser frem. Ved Nidelvens munning finnes et tilsvarende "sentralorts-kompleks" i Lade-Trondheim. Det finnes særlige forutsetninger for å belyse denne forflytningsproblematikken for Trondheims vedkommende, fordi det eksisterer skriftlige beretninger, riktignok 150-200 år yngre enn begivenhetene, som kan kaste lys over forhold det arkeologisk materialet ikke kan belyse, f eks tids- og rombestemte politiske konstellasjoner. I sin fulle belysning er dette en problematikk som imidlertid vil kreve en samlet analyse av regionens sosiale, økonomiske og politiske utvikling i sen vikingtid/tidlig middelalder, basert på arkeologisk og skriftlig materiale. En slik analyse, der særlig det arkeologiske materialet blir gjenstand for en samlet bearbeidelse etter moderne prinsipper, savnes. Det ligger helt utenfor prosjektets muligheter å foreta et slikt omfattende arbeide. Her kan man ikke annet enn å påpeke problemets eksistens og at det her ligger en betydelig forskningsoppgave og venter.

De problem som er forbundet med beskrivelsen og forklaringen av Trondheims oppkomst og eldste utvikling, kan konkret formuleres slik:

- 1) Hvilket forhold eksisterte mellom den mektige jarleættens hovedgård på Ladehalvøya og ifølge ulike sagaberetninger det kongelige anlegg på Nidelvens vestre bredd?
- 2) Eksisterte det en markeds plassbebyggelse på Nidarneset før byen ble anlagt? I så fall hvilken bebyggelse dreier det seg om? Kan man feste lit til Theodoricus Monachus' beretning (ca 1180) om at det ved Olav Tryggvasons ankomst til Nidarneset allerede sto "noen rent få kjøpmannsboder" der?
- 3) Hvem eide den mark byen vokste opp på? Vokste den frem i Ladegårdens allmenningsmark? Ble i så fall denne allmenningsmarken konfiskert av kongen, slik at byanlegget i prinsipp vokste frem på kongelig eiendom (G.A.Blom, 1976 s.9)? Eller tilhørte Nidarneset slett ikke Lade, men en egen "Nidarnes gård" (N.Hallan, 1976 s.32f)? Ble denne i så fall gjenstand for kongelig konfiskasjon?
- 4) Hvilke funksjoner var tillagt det eldste byanlegget?
- 5) Snorre beretter at etter Olav Tryggvason forfalt byanlegget på Nidarneset. Olav Haraldson måtte i store deler bygge byen opp på nytt igjen. Kan dette tyde på at det kongelige anlegget ved elvens vestbredd ikke har hatt noen "naturlige" forutsetninger i regionens sosiale, kultiske, juridiske og merkantile liv?
Oppfyltes disse betingelsene i så fall helt og holdent av Lade? Skal i så fall det kongelige anleggets funksjoner strikt knyttes til den gryende sentralkongemaktens fortifikatoriske, administrative og ikke minst ideologiske behov?

Den siste hypotesen leder frem til et spørsmål av overordentlig stor og prinsipiell interesse: Trøndelagsregionen har av alle historikere vært oppfattet som et nøkkelområde i rikssamlingstiden, og slik har muligens også de tidlige rikskongene oppfattet det. Snorre opplyser av Olav Haraldsson

"...før så raskt han kunne til Trondheimen for han mente at der lå rikets hovedtyngde". Trøndelagsregionens underkastelse var åpenbart en forutsetning for sentralkongedømmets endelige seier, og dette kan henge sammen med at 1) en fysisk undertvingelse av regionen åpnet for store økonomiske ressurser, som kunne bidra til å befeste og utbygge kongeættens fysiske makt og fortsatte kamp for å oppnå total dominans, 2) at den fysiske og økonomiske undertvingelsen av regionen representerte særlig store problem, grunnet den sosiale eliten, småkonger, høvdinger og jordherrer utviklede organisasjonsnivå og disposisjoner over store ressurstilganger, og 3) at denne massive motstand ikke kunne brytes ned og nye maktstrukturer etableres, uten å fragmentere den sosiale organisasjonen og dermed de økonomiske eksploiteringsmekanismene og de fysiske maktstrukturene som behersket landskapet. For det sentrale kongedømmets tidlige representanter, Håkon den Gode, Olav Tryggvason, Olav Haraldsson og Harald Hårdråde, var det ikke bare spørsmål om fysisk å undertvinge og økonomisk eksploitere regionens naturlige rikdommer: For sentralkongedømmet som et leder- og herskersystem, bygd på nye ideologiske grunner og sosiale organisasjonsformer, var innlemmelsen av de trønderske landskaper i sentralkongedømmets influensområde først og fremst et spørsmål om å destruere det ideologiske grunnlaget for det eldre ætte- og slektssamfunns sosiale organisasjon. Dette grunnlag var sammenvevd med, -og fast forankret i hedenske religiøse forestillinger og kultiske tradisjoner.

En nøytralisering av regionen måtte derfor naturlig gå gjennom et forsøk på å bryte ned de religiøse, kultiske og sedvarerettslige forestillinger som underbygget, opprettholdt og legaliserte den sosiale elitens makt og økonomiske posisjoner. Kampen om regionens innlemmelse i sentralkongedømmets sfære ble derfor mye godt en kamp mot asatro, det hedenske presteskapet, blotstradisjoner og kultsentra. Sentrumsfunksjoner som var forbundet med slike eldre ordninger ble dermed enten overflødiggjort eller erstattet med funksjoner knyttet til introduksjonen av nye religiøse forestillinger, nye juridisk/administrative ordninger, nye betalingsformer (mynt) som gradvis kom til å erstatte eldre, sosialt bundne bytterelasjoner. Nye sosiale relasjoner utviklet seg innenfor korporative sammenslutninger (gilder, broderskap og laug)

som kom til å erstatte de eldre slektskapsbaserte organisasjonsformene.

I urbaniseringssammenheng er det viktig å konstatere at de mange fundamentale samfunnsendringene som fant sted på overgangen til historisk tid, direkte eller indirekte skjedde på initiativ fra kongeættens tidlige representanter, eller disse representanters agenter og støttespillere: De merkantile, juridiske, religiøse og administrative sentrumsfunksjonene som utgikk fra et eldre ætte- og stammesamfunns behov forsvant ikke, men de endret delvis karakter og innhold og ble knyttet til de nye sosiale, økonomiske, religiøse, juridiske og administrative system, som var intimt forbundet med sentralkongedømmets introduksjon, etablering og endelige konsolidering. Denne alle steder nærværende dualisme i det sene vikingtidssamfunnet, i brytningen mellom nye og eldre sosiale, økonomiske og ideologiske system, manifesteres spesielt i regioner hvor den fysiske og ideologiske motstanden mot introduksjonen av sentralkongedømmet var særlig sterk: Eldre sentrumsdannelser erstattes på overgangen til historisk tid med nye kongelige anlegg, hvis funksjoner tilsynelatende ofte var sammenfallende med de eldre sentrumsfunksjonene, men strukturelt og innholdsmessig var av en annen art, og knyttet til oppbyggingen av de nye maktstrukturer i samfunnet. At vikingtidens "markedsplasser" (som sikkert har opprettholdt flere sentrumsfunksjoner enn de rent merkantile) og de tidlig-middelalderske bysentraene finnes innenfor samme område, men sjelden på samme lokalitet, er etter dette ikke så merkelig: Behovet for en sentral lokalisering i regionen var felles, men dermed er det ikke sagt at det var de samme motivene som på mikronivå motiverte lokaliseringen: Mens de eldre tettstedene innenfor en avgrenset region ofte ser ut til å ligge godt til m h t transport og kommunikasjon, ligger de tidlig-middelalderske bysentraene ikke iøynefallende godt til med hensyn til den direkte adgang til gode transport- og kommunikasjonsårer. Lokaliseringen kan her imidlertid være bestemt av andre motiv, f eks fysisk nærhet til et eldre tettsted. Av grunner som før er nevnt kunne man ikke bare overta eldre tettstedsbebyggelser, for de yngre anleggene representerte nettopp et sosialt fysisk og ideologisk motstykke til den eldre tettstedsbebyggelsen. Dette kan forklare den så godt som alltid eksisterende mangel på plasskontinuitet mellom eldre vikingtids tettstedsbebyggelser og tidlig-middel-

alderske byanlegg.

Det kunne være fristende å utbygge resonnementene omkring de øvrige spørsmål som angår Trondheims oppkomst og eldste utvikling. I motsetning til de spørsmål av overgripende karakter som er behandlet ovenfor, skal her de øvrige spørsmål kort kommenteres i forbindelse med en presisering av de arkeologiske mulighetene til å belyse noen av disse problemene.

Ad spørsmål 2/3: Eksisterte det en bebyggelse på Nidarneset før byen ble anlagt, og hvilken karakter hadde i så fall denne bebyggelsen? Ulike sagaberetninger omtaler en bebyggelse, men i uklare og varierende termer: Det tales et sted om noen "få kjøpmannsboder" (Theodoricus Monachus ca 1180), et annet sted om et "einbøle" (Fagerskinna ca 1220). På grunnlag av dette har man ment at det før anleggelsen av byen, eksisterte en gård og en markeds plass på Nidarneset. Ut fra dette har man diskutert om denne gården lå i Lade hovedgårds allmenning, eller om den utgjorde en egen navnegård. Spørsmålet har også vært reist om kongen i forbindelse med byanlegget konfiskerte allmenningen (G.A.Blom, 1976 ss.7ff og N.Hallan, 1976 ss.24ff), slik at byanlegget kom til å vokse frem på kongens eiendom. Diskusjonen henger stort sett sammen med forestillinger om Nidarneset som en del av Lade hovedgårds jordeiendommer og en eldre markeds plass på Nidelvens vestre bredd. Det har ikke vært lett å innpasse faktiske opplysninger og forhold, nesten utelukkende utvunnet av skriftlige kilder, med aksiomatiske antagelser og forutsetninger for byoppkomst og vekst. Tanken om en eldre markeds plass har f eks etter lang tids omfattende arkeologiske undersøkelser fortsatt ikke holdepunkter i det fysiske kilde materialet. Dermed er det ikke sagt at den ikke finnes: Sporene etter en sesongsmessig boplass med kortvarig, temporær aktivitet trenger ikke å gi andre fysiske spor enn funn av spredte og lette konstruksjoner og noen få enkeltfunn. I analysen av de nederste kulturlagene på F-tomten, må man derfor være oppmerksom på denne type fysiske spor og spredningsmønster, samt de mulige tolkningsmessige konsekvenser av dem, for om mulig å kaste lys over den eldre hypotesen om en tidlig markeds plass.

Et viktig spørsmål omkring den preurbane bebyggelsen er

eksistensen av en eldre gårdsanlegning på Nidarneset, og om byen er anlagt i en (konfiskert) allmenning eller på dyrket mark. Problematikken er sist behandlet av N.Hallan ut fra skriftlig kildemateriale. På rent arkeologisk grunnlag peker skjelettgraven fra 700-tallet under E.C.Dahls bryggeri, og nylige funn av dyrkingsspor på Televerkets tomt (datert til ca 900 e.kr.), på at Nidarneset var bebygd og dyrket i alle fall under yngre jernalder. Alder, natur- og nærings-topografiske forutsetninger på og omkring Nidarneshalvøya, gjør det vanskelig å betrakte denne bosetningen som et sent opptatt "torp" i Lade hovedgårds allmenning. Snarere dreier det seg om en selvstendig navnegård, "Nidarnes", som dyrket opp de fruktbare, høyereliggende partiene på Nidarneset engang rundt overgangen til yngre jernalder.

Problematikken aktualiserer imidlertid behovet for en analyse av det eldste makrofossile materialet som er tilgjengelig på F-tomten, samt pollenprøver fra de eldste lagene. Dette for å kunne få opplysninger om områdets opprinnelige vegetasjon, og ikke minst når og hvilke vegetasjonsendringer som har funnet sted på lokalt nivå. En klarlegging av de lokale naturtopografiske forholdene vil også være viktig med tanke på en fornyet vannstandsanalyse som kan gi oss bedre innblikk i beboelig/dyrkbart areal i forhistorisk tid og tidlig middelalder.

Ad spørsmål 4/5: I de skriftlige kildene omtales det eldste anlegget dels som "kaupstad" og "kaupang" dels som "by/civitas". I disse betegnelsene, som tidligst går tilbake til 1070-årene, har man ofte sett den merkantile virksomheten som en sentral bydannende aktivitet. Likevel er terminologien, som antydnet av G.A.Blom (1956 s.46) uklar, og kan generelt være brukt om tettstedsbebyggelser hvor vareutveksling inngikk som en del av et større og mer mangfoldig aktivitetspektrum. Vi kan derfor ikke legge for mye vekt på disse upresise betegnelsene i en funksjonsbestemmelse av den eldste bebyggelsen.

Det er mulig at man skal lete etter det eldste byanleggets primære funksjoner på andre områder enn innenfor handel og produksjon. Dermed er det ikke sagt at handel og håndverk ikke har eksistert som urbane aktiviteter i første halvdel av 1000-tallet, men snarere at disse aktivitetene har hatt

et annet innhold, og har vært bundet til institusjoner og personer med tilknytning til byens primære funksjoner. I det tidlige kongedømmets tid kan de primære funksjonene ha vært av administrativ, makt- og ideologimanifesterende art, hvortil kongsgård, hird, kirke, ting og myntverksted er knyttet.

Hvis de økonomiske og produktive aktivitetene har vært "sekundære" i forhold til slike "ekstraøkonomiske" funksjoner, vil dette kunne spores i arten og omfanget av den produktive virksomheten, samt i distribusjon og omfang av unika og tidlig "importgods".

Spørsmålet om den eldste bebyggelsens kontinuitet frem til 2.halvdel av 1000-tallet er fortsatt uklar, men både dette og konsekvensene av kongelige initiativ og reguleringer, vil prinsipielt kunne spores i bebyggelsens romslige organisasjon, dvs i regulering, arealutnyttelse, bebyggelsesintensitet og utformingen av kommunikasjonsårene (veiter og gater).

Viktig er det også å forsøke å gi en grov karakteristikk av den eldste bebyggelsens sosiale nivå ut fra fordelingen av unika, importmateriale og andre statusindikerende gjenstander. Dette har relevans for spørsmålet: Hvem var de eldste innbyggerne i byen? Var det bofaste eller temporært besøkende kjøpmenn, håndverkere eller handlende bønder fra omlandet? Eller var byens innbyggere personer som i hovedsak var knyttet til de kongelige eller kirkelige institusjoner? Disse må nemlig ha figurert som dominerende, topografiske, sosiale og økonomiske element i det eldste urbane landskapet.

Konsolideringsperioden.

Både Olav Tryggvason og Olav Haraldsson hadde anlagt kongsgårder, stykket ut tomter, og reist kirker på Nidarneset. Men i det skriftlige kildematerialet ser det ut som om bebyggelsen, og de dermed forbundne funksjoner og aktiviteter, ikke har hatt noen permanent karakter. Man kan derfor sette spørsmålstegn ved de funksjoner byanlegget opprettholdt i første halvdel av 1000-tallet. Var de de samme og like komplekse som for de etterfølgende perioder?

Man kan undre seg over hvilken karakter og hvor permanent bebyggelsen på Nidarneset var før og under Harald Hårdråde, om hvem sagaen sier at han "bygde byen stor". I alle fall sammenfaller opplysningene om permanens i bebyggelsen med en etterfølgende periode hvor det i det skriftlige kilde-materiale dukker opp belegg for flere formelle bykriterier. Det ser ut til at det urbane anlegget på Nidarneset fra siste halvdel av 1000-tallet trer inn i en ny utviklingsfase, som fremfor alt er karakterisert av mere velutviklede administrative, religiøse, juridiske og økonomiske funksjoner. Byen er under siste halvdel av 1000-tallet preget av sterke kongelige initiativ og interesser, som fremfor alt går ut på å utbygge byens kirkelige, men også verdslige institusjoner: Harald Hårdråde lar omkring midten av 1000-tallet slå de s.k. Nidarnes-penninger i byen. At byen blir sentrum for kongelig utmyntning, kan etter nyere oppfatninger om den eldste kongelige utmyntningen, ses som et forsøk på å styrke og manifestere sentralkongedømmets maktgrunnlag, idet selve retten til utmyntning er en del av de regale rettighetene, og den lokale, kongelig kontrollerte utmyntningen skjer i kraft av det kongelige embedet (Andrén, 1983 s.47).

I siste halvdel av 1000-tallet utvikles byen under Olav Kyrre til å bli et betydelig kirkelig sentrum, godt hjulpet av Olavskultens voksende betydning og tiltagende strøm av pilgrimer.

Byens posisjon som kirkesentrum kommer bl a til uttrykk i at Trondheim blir et permanent oppholdssted for Trøndelags-biskopen. Byens kirkeantall utvides under Olav Kyrre med Kristkirken, som åpenbart er bestemt som biskopskirke. Der begraves Olav Kyrre. Denne utviklingen kulminerer med at erkebispesetet opprettes i byen i 1152/53.

Det er ikke tilfeldig at Trondheim utvikles til et betydelig kirkesentrum: Olavskulten spilte selvfølgelig en sentral rolle, men det er et spørsmål om ikke også Olavs kanonisering og den helgendyrkelse han senere ble gjenstand for, må ses i en større sammenheng: Kirken var kongemaktens viktigste støttespiller i etableringsfasen, og kristendommen utgjorde det ideologiske grunnlag som understøttet og manifesterte den regale maktutøvelsens legalitet. Intet sted er det intime

samspeillet mellom kongemakt og kirke tydeligere enn i kanoniseringen og den kultiske dyrkelse av Olav den Hellige: Kanoniseringen av Olav var en kraftfull styrking av det regale herredømmets ideologiske og moralske basis. Tilsvarende forsøk på å styrke det tidlige kongedømmets ideologiske grunnlag ved å la en av kongeættens medlemmer tre inn i den universelle kirkes helgenskare, finner vi i kanoniseringen av Knut den Hellige og den kultdyrkelse han ble gjenstand for i Danmark. På samme måte som Knutskultens tilknytning til Ringsted ikke var tilfeldig, var det heller ikke tilfeldig at Olavdyrkelsen hadde sin kultiske tilknytning til Trondheim, det nye regale sentrum i den region av det samlede rike som sterkest hadde bekjempet sentralkongemakten, og som lengst hadde vegret seg for å akseptere kristendommen: Denne motstanden mot, og de senere forsøk på å sementere sentralkongedømmets posisjon i trøndelagsfylkene ved kirkens hjelp, kan bare forstås på grunnlag av at de gamle hedenske forestillinger og kultiske tradisjoner var vevet sammen med, og underbygget de lokale stormenns sosiale posisjoner og nedarvede økonomiske og fysiske maktstrukturer. Asatroens sammenbrudd fjernet grunnlaget for opprettholdelsen av lokale kultsentra og et presteskap som var identisk med regionens sosiale elite. Kristendommens innførelse og kirkens økte innflytelse umuliggjorde reproduksjonen av det gamle trønderske ætte- og stammesamfunns sosiale, økonomiske og politiske maktstrukturer. Dette bante veien for sentralkongedømmets fotfeste og endelige kontroll over trøndelagsfylkene i løpet av 1000-tallet. Det er på denne bakgrunn kanoniseringen av Olav og lokaliseringen av den kultdyrkelse han ble gjenstand for, skal oppfattes. Utbyggingen av Trondheim som et sentralt kirkesentrum i siste halvdel av 1000-tallet/første halvdel av 1100-tallet skal forstås på samme bakgrunn: Som en ideologisk styrking av sentralkongedømmets makt og rettigheter i den landslut som utgjorde "rikets hovedtyngde". Som institusjon var kongemakten nemlig avhengig av en allianse med landsdelens sosiale elite, bl a for at tronpretendenten kunne oppnå den hyllning på Øretinget som gav ham kongsnavn og de regale rettigheter.

Myntverksted og kirkens utbygging må ha stabilisert byanlegget i siste halvdel av 1000-tallet, og dette må ha fått betydning for byens videre økonomiske liv og befolkningsmessige underlag:

Økte aktiviteter og økt befolkningstall må også ha medført et behov for juridisk kontroll, organisasjon og regulering av aktiviteter og forhold mellom byens innbyggere. En gang omkring 1100 får byen egne juridiske bestemmelser -Bjarkøyretten- som ut over de felles bestemmelser for både by og landskapet omkring, inneholdt paragrafer som særlig gikk på regulering av varebytte, nivellering av sosiale forskjeller mellom byens innbyggere og fordelingen av bøteinntekter mellom kongen og byen. Dette markerer byen som et område med juridisk særstatus i noen henseende, men ikke i alle, og man kan derfor ikke snakke om en rettslig isolasjon av byen i forhold til omlandet (G.A.Blom, 1956 s.91).

Særlig interessant er oppkomsten omkring 1100 (om ikke før) av et "Miklagilde" med gildeskåle og tilliggende kirke viet til Margaretha ute på Ørene. Gildets funksjon er ukjent, men dets medlemmer synes bl a å ha vært kongen selv og representanter for regionens sosiale og økonomiske elite, jordaristokratiet samt velsituerte borgere (hvis disse kategorier da ikke sammenfaller!). Således kan Miklagildet se ut til å danne en lokal motsvarighet til det sydskandinaviske Knutsgildet, som ifølge H.T.Gilkørs nylig fremsatte fortolkning først og fremst har hatt en vernefunksjon og bare sekundært -i alle fall i sin opprinnelse- har hatt en merkantil funksjon. Etter E.Cinthios mening skal kongens medlemskap og beskyttelse av gildet muligens oppfattes som et forsøk fra kongens side på å styrke kongemakten lokalt (E.Cinthio, 1982 s.36). Med bakgrunn i dette er G.A.Bloms oppfatning av kongens rolle i gildet som "...en utvei til å søke samarbeide med trønderhøvdingene i vennskapelige og frie former..." (1956, s.442) i prinsippet en riktig formodning. Viktig er det imidlertid at gildet ikke oppfattes som en ren vennskapsklubb, men som et nødvendig instrument for det tidlige kongedømmet til å oppnå sosial kontroll på regionalt nivå. I det hele tatt er utbygningen av gilder og andre korporasjoner noe som preger det tidlige middelalder-samfunnet, og det er et spørsmål om vi ikke i dette, skal se et forsøk på å erstatte det eldre ættesamfunnets slektskapsrelasjoner med nye sosiale relasjoner som går på tvers av ætte-tilhørighet (A.Gurevitj, 1979 s.136). På denne måten blir kongens deltagelse i Miklagildet forståelig, idet han dermed kommer til å sette seg i sentrum av et sosialt nettverk som

gikk på tvers av eldre sosiale relasjoner basert på ætte- og stammetilhørighet. Dermed oppnås den sosiale kontroll som gjennomstrømmer de kongelige initiativ og interesser i Trondheim fra midten av 1000-tallet og fremover. Miklagildets funksjon som sosialt kontrollinstrument er også nylig antydnet av G.A.Blom (1984 s.12).

Vi kjenner forøvrig lite til de konkrete samfunnsbetingende forutsetningene for at utviklingen mot en permanent, organisert bebyggelse karakterisert av et omfattende nettverk av sentrumsfunksjoner kommer i stand: Andrén (1985 s.78) setter allment denne første urbane ekspansjonsperioden i forbindelse med en reel utvidelse av den regale overhøyhetsretten, der håndhevingen av de kongelige rettighetene over jord, handel og produksjon særlig kommer til syne i motgående tendenser til sentralisering og desentralisering: Etterhvert som de kongelige rettighetene vokser, vokser også behovet for å administrere disse rettighetene lokalt, bl a for å kunne opprettholde og legitimere det regale herreveldet. En slik typisk "dobbelthet" på lokalt nivå kan muligens ses i bestemmelsene i Bjarkøyretten, der kongen på en og samme tid prinsipielt hevder retten til byens bøteinntekter, men samtidig deler dem med byen. Hvorfor gjør han det? Muligens for å styrke byens materielle basis. Betydningen av å opprettholde byen som et kongelig kontrollert regionalt sentrum var viktigere enn halvdelen av de bøteinntekter kongen mistet ved å dele dem med byen. Tapet av disse bøteinntektene kan han imidlertid ha tatt igjen på andre fronter, f eks inndro han boten for brudd på kirkefreden i Kristkirken og Mariakirken, en bot som normalt ble delt mellom de kongelige institusjonene (G.A.Blom, 1956 s.102). Dette kan indirekte si noe om hvilken sentral betydning kongemakten tillot anlegget på Nidarneset.

Et viktig spørsmål i denne perioden er hvilken betydning varebyttet inntok i byens liv: Bjarkøyretten fra begynnelsen av 1100-tallet har bestemmelser som særlig går på varebyttet. Dette kan bety at varebyttet inntok en viktig posisjon, og at det derfor var betydningsfullt å omfatte det med bestemmelser som gjorde myndighetenes kontrolloppgaver lettere. En økning i varebyttet f o m annen halvdel av 1000-tallet er rimelig å anta, bl a som et resultat av en økning i konsentrasjonen av jordskyldprodukter i byen, en direkte

følge av de verdslige og ikke minst kirkelige institusjonenes utbygning.

Den utvikling som de skriftlige kildene lar oss ane har funnet sted i Trondheim i slutten av 1000-tallet er markant, men ikke unik: Andrén (1985, s.77) og andre har vist at slutten av 1000-tallet generelt er en urban ekspansjonsfase, preget av nye byanlegg, økonomisk vekst og en full utbygging av det eksisterende urbane landskapet. Dette er drag i den overordnede urbaniseringsprosessen som på lokalt nivå kan studeres fysisk gjennom en endring i den romslige bebyggelsesorganisasjonen mot en tettere organisert bebyggelse, økning i den produktive virksomheten, økt sosial lagdeling (som bl a kan komme til uttrykk i et heterogent sammensatt gjenstandsmateriale), samt i bygninger med funksjoner knyttet til handel (lagerboder, ombygninger/utvidelser av kaianlegg) og håndverk (verksteder og andre innretninger).

For materialanalysen må det stå som en sentral oppgave å innsette fysiske iakttagelser av den art som ovenfor er nevnt i en absolutt kronologi, som vil gjøre en konkret beskrivelse og datering av "konsolideringsfasen", slik den fysisk har påvirket et sentralt kvarter av byen, mulig.

Ekspansjonsperioden.

Noen markert overgang mellom denne og den forrige fasen finnes ikke i det skriftlige kildematerialet. Men omkring 1150 skjer det en markant begivenhet som i alle fall øker den lokale urbaniseringsprosessen hastighet. I 1152/53 opprettes erkebispestolen, og med dette fulgte en omfattende bygge- og anleggsaktivitet. Viktigere er kanskje etableringen av det omfattende administrasjonsapparat som opprettelsen av erkebispesetet og domkapitlet medførte. Det økonomiske grunnlaget for virksomheten ble sikret gjennom vidtrekkende handelsprivilegier, og gjennom endringer i lovgivningen ble det på riksnivå åpnet for muligheten til å donere kirken en viss del av odelsjorden. Erkebispesetet etablering og de nye donasjonsmulighetene medførte en hittil (må vi tro) ukjent konsentrasjon av agrare overskuddsprodukter i byen. Dette må ha gitt forutsetninger for en kraftig vekst i handelsvolumet og den kirkelig administrerte fjernhandel, hovedsakelig orientert mot England.

På lokalt nivå må Olavskultens betydning, veksten i pilgrimskaren og de årlige Olavsmessene ha medført et økt lokalt varebytte. Dette må i sin tur ha dannet endrede forutsetninger for den lokale vareproduksjonen, som i løpet av 1200-tallet må ha blitt mer "markedsorientert" med økt arbeidsdeling, spesialisering og profesjonalisering til følge.

Også verdslige institusjoner dro åpenbart overskuddsprodukter til byen, idet de kongelig inndrevne leidangs- og finnskattene ble oppsamlet i byen på 1200-tallet.

"Ekspansjonsfasen" gir seg også utslag i en fullbyrding av byens verdslige og institusjonelle utbygging: I løpet av 1200-tallet er alle 14-16 kjente kirker, hvorav 8 rene sognekirker, anlagt. De øvrige kirkebygninger har tilhørt korporasjoner, klostre, hospitaler, eller har fungert som kapeller knyttet til verdslige eller kirkelige institusjoner. I perioden etableres dessuten 4 klostre med direkte tilknytning til byen, nemlig Bakke (ukjent konvent, før 1183), Elgeseter (augustinere, før 1197) samt to tiggermunkskonvent (dominikanerne 1240 og Fransiscanerne ca 1300). Et hospital anlegges i byen ca 1180.

Omfanget av de geistlige institusjonenes utbygging i byen i løpet av 2.halvdel av 1100-tallet og 1200-tallets første halvdel, er markant: Sett på nordisk basis ville en hierarkisering av middelalderbyene basert på antall kirker og kirkelige institusjoner bringe Trondheim frem blant de fremste, på linje med byer som Lund, Roskilde og Viborg. Med tanke på de ressurser som kirkene konsumerte gjennom anleggs-, utbyggings- og vedlikeholdsarbeide kan kirketallet angi et kvantitativt mål på urbaniseringens økonomiske grunnlag og på den konsentrasjon av energi og ressurser som strømmet til byen fra omlandet. Et grunnleggende trekk i urbaniseringen på 1200-tallet er da nettopp utbyggingen av byens dominans over det agrare omlandet.

Den ekspansjon som kirketallet i Trondheim indirekte er et uttrykk for, bør kunne settes i forbindelse med at det særlig i slutten av 1100-tallet fant sted en omfattende overføring av jordegods fra kongemakt og aristokrati til kirken. Større mengder jordskyldvarer kom således i kirkens

hender, og behovet for omsetningen av de produktene kirken ikke benyttet til egenkonsumpsjon må ha økt. For kirkens rolle i det kommersielle livet må disse jorddonasjonene ha spilt en stor rolle. Samlet må dette ha gitt grunnlaget for en på landsbasis omfattende institusjonell og i delvis også stormannsadministrert handel. Denne generelle tendensen må danne bakgrunn for Trondheims økte merkantile virksomhet som de skriftlige kildene vitner om fant sted gjennom 1200-tallet og 1300-tallets første halvdel. Denne utviklingen markeres av at det først på 1200-tallet finnes sikre opplysninger om et torg i byen (H.Berg, 1951 s.77f), selv om P.I.Søholt nylig uten vektige argument har betvilt riktigheten av disse opplysningene (Søholt, 1980 s.194F). Det er den geistlige handelen som dominerer, selv om det finnes indikasjoner både på stormanns- og felagshandel. Hansaen vant aldri innpass i Trondheim, hvilket sikkert må ha påvirket de merkantile kontaktenes geografiske tilknytning. Men dette kan ha gitt rom for handel av mer privat karakter, f eks felagshandel med områdene nord og øst for Trondheim. De skriftlige kildene omtaler ikke slik handel annet enn sporadisk, men her må det arkeologiske kildematerialet gjennom analyser, bl a av keramikkmaterialets proveniens, kunne bedre vår kunnskap om den merkantile aktivitetens særlige geografiske spennvidde under høymiddelalderen.

Innenfor håndverket må veksten i handelsvolumet, økt bruk av penger, fortsatt integrering med omlandet og økt etterspørsel, ha understøttet spesialiseringstendenser og den gradvise tilpassningen til et anonymt marked. Arkeologisk må dette gi seg utslag i spesialiserte verksteder, kontinuerlig masseproduksjon og kanskje også mere enhetslig bruk av råstoff og fremstillingsteknikker.

Bebyggelsestopografisk indikerer en mulig torgdannelse i første halvdel av 1200-tallet den merkantile ekspansjonen. På "mikronivå" kan ekspansjonsfasen ha påvirket bebyggelsesmønsteret i form av en mer intensiv utnyttelse av tomtearealet, strengere reguleringstiltak, flere funksjoner samlet på mindre, avgrensede areal, oppdeling og utstyking av større tomter, forbedret kommunikasjonsnett, flere spesialbygninger og en heterogen sosial struktur.

Stagnasjonsperioden.

Seirmiddelalderen er en periode som på mange punkter er dårlig opplyst for Trondheims vedkommende. Nettopp derfor kan det være grunn til å utnytte de fysiske kildenes muligheter til å belyse urbaniseringsprosessen i denne perioden.

Målsettingen med materialanalysen må også for denne perioden være å formulere utgangspunkter for å diskutere problem som angår urbaniseringen allment under seinmiddelalderen. Det er viktig, som K.Helle og A.Nedkvitne påpeker, at arkeologene også vier seinmiddelaldermaterialet "... oppmerksomhet på linje med eldre materiale under pågående og kommende gravninger..." (1977, s.273).

Grunnleggende for forståelsen av den stagnasjonsperiode som byen opplevde i tiden etter 1350, er den økonomiske og politiske krise landet opplevde etter Svartedauen: Produksjon og priser sank dramatisk, folketallet ble redusert til 1/3 av opprinnelig nivå, og etter Kalmarunionen ble landets økonomiske og religiøse tyngdepunkt flyttet sydover. Trondheim fremsto ikke etter 1350/1400 som noe sentralt politisk/religiøst sentrum. Erkebispstolen slet med store økonomiske og administrative problemer, som ble forsterket av at kirkens sentrale maktstilling fra 1152/53 etter 1350 ble politisk undergravd. For en by, hvis økonomiske grunnlag sterkt var knyttet til de geistlige institusjonene, må nedgangstiden og dens innflytelse på kirkens økonomi og politiske posisjon, hatt sterk innvirkning på aktivitetsnivået: Tilførselen av jordskyldvarer må ha sunket kraftig etter 1350. I 1370-årene forsøkte man å konsentrere nordlandshandelen til byen, men allerede i 1384 innføres sterke begrensninger i byens handelsprivilegier. Disse oppheves atter i 1455. Prisen på fisk stiger, likeledes øker mengden fisk. Slutten av 1400-tallet er en markert lokal oppgangsperiode for kirken.

Selv om de religiøse og økonomiske funksjonene ble svekket i perioden, styrkes andre sentrumsfunksjoner i løpet av seinmiddelalderen: Bl a blir Trondheims stilling som sentrum for skatteoppkreving, jurisdiksjon og administrasjon utbygget: På slutten av 1300-tallet slås Frostatings lagdømme sammen med Trondheim by, og hundre år senere legges også Jämtland

inn under Frostatingets jurisdiksjonsområde. Sentraltmaktens krav til en desentralisert administrasjon er i det hele tatt et særkjenne ved den urbane utviklingen i landet under seinmiddelalderen. Det er derfor mulig at man kan hevde at det i løpet av 1300-1400-tallet skjer en forskyvning av sentrumsfunksjonene i forhold til foregående periode, mot byen som et aktivt instrument i sentraltmaktens desentrale utbygging av et stadig mer omfattende juridisk/administrativt apparat.

Etter 1350 svekkes Trondheim økonomisk og demografisk, men på hvilken måte har dette påvirket byens fysiske utformning? Omkring 1300 regner man med at byen hadde sin største geografiske utbredelse. 200 år senere omtales den som en stor landsby. Best illustreres dette fysiske forfall med at byens 14-16 kirker fra høymiddelalderen ble redusert til 5 omkring 1450, og hundre år senere til 3 stykker. Behovet for kirker har da heller ikke vært til stede i den grad som tidligere: Skattemanntallet fra 1520 opptar bare 183 husholdninger, hvilket skulle motsvare et innbyggerantall på ca 1000-1500. Dette er bare halvparten av hva man regner med innbyggerantallet var omkring 1300 (G.A.Blom, 1956 s.430).

Bebyggelsestopografisk er det naturlig å tro at en demografisk nedgang medførte en delvis sanering av den eksisterende bebyggelse. Byen sett under ett ville gjøre det mulig å iaktta overgripende bevegelser og kontraksjoner i bebyggelsen. På "mikronivå" kan det være mulig å studere hvorledes en slik ødelegging har artet seg i praksis: Dreier det seg om en massiv overgivelse av hele området, eller dreier det seg om en spredt overgivelse av enkelte eiendommer eller deler av eiendommer? I det første tilfellet kan bebyggelsesbildet indikere en konsentrasjon av bebyggelsen til bestemte områder, i det andre tilfellet at det bebygde areal opprettholdes, men bare i mindre intensivt utnyttet form enn før. Bygninger med spesialfunksjoner kan ha forsvunnet, og man kan ha fått en mer spredt og åpen bebyggelse, hvor større areal ble anvendt som kålhaver eller dyrkede åkerlapper. Den allmenne økonomiske utviklingen slik vi kjenner den fra landsbygda i seinmiddelalderen kan, sammen med endringer i byenes befolkningstall og bebyggelsesorganisasjon ha gjort det både nødvendig og mulig å intensivere den "urbane agrarproduksjonen". Dette kan muligens iakttas og verifiseres gjennom pollenanalyser og makrofossilprøver. Fraværet av gjødsel kan antyde at man intensivt har

utnyttet åpne, overgitte areal innenfor det bebygde areal sammen med byens tilliggende marker.

Det er viktig for forståelsen av urbaniseringsprosessens stagnasjon i seinmiddelalderen at byens fysiske struktur- endringer underlegges en analyse for å få frem indikasjoner på at urban bebyggelse legges øde, samt på hvilken måte dette har funnet sted. Viktig er det også at det arkeologiske kildematerialet kan påvise effekter som stagnasjonen kan ha hatt på de urbane aktivitetene. Har stagnasjonene i det internasjonale varebytte og handelsrestriksjonene medført en tilsvarende desimering av det lokale/regionale varebyttet? Har den urbane vareproduksjonen endret karakter fra en profesjonell, markedsorientert aktivitet til (igjen) å fungere som en del av en "interurban" selvforsyningsøkonomi? Interessant er det at det for Trondheims vedkommende ikke omtales håndverkere i byen i høymiddelalderen, mens de omtales flere ganger i seinmiddelaldersk materiale. I skattemanntallet fra 1520 omtales således 37 håndverkere, fordelt på 19 fag, og andre skriftlige kilder indikerer et relativt høyt innslag av håndverkere i byen i begynnelsen av 1500-tallet. I tillegg til disse kom de håndverkere som var knyttet direkte til erkebiskopen. Dette kan tyde på en ganske omfattende produktiv virksomhet, som ikke harmonerer særlig godt med periodens generelt lave økonomiske aktivitet. Men noen direkte sammenligning med høymiddelalderen er vanskelig, siden vi ikke har noe skriftlig kildemateriale som belyser aktiviteten på det tidspunkt. En direkte sammenligning på grunnlag av arkeologisk materiale vil her kunne gi et mer representativt vurderingsgrunnlag.

Seinmiddelalderen er en vanskelig periode også i arkeologisk sammenheng. Materialet er ofte sparsomt og dårlig bevart, kulturlag og konstruksjoner tynne og få. Dette i seg selv er nok tegn på et innskrenket aktivitetsnivå, kanskje også på en endring i aktivitetene generelt. Hvordan disse endringer og forskyvninger i det urbane aktivitetsnivå og funksjonsområder konkret skal beskrives, hvordan dette generelt kommer til uttrykk i de fysiske levningene, og hvordan disse i sin tur skal analyseres og tolkes, er ennå uklart. Det skyldes, som før sagt, arkeologenes manglende interesse for perioden, men også av at en "...systematisk granskning av sammenhengen mellom agrarkrise og byutvikling i Norge mangler" (K.Helle og

og A.Nedkvitne, 1977 s.273).

3.2.4. Oppsummering.

Den foregående fremstilling har hatt karakteren av en svært allmenn "problemorientering", hvor det er fokusert på noen sentrale problem og tolkningsmuligheter i byutviklingen lokalt og generelt. I problemorienteringen er det særskilt tatt hensyn til de problem man har arbeidet med innenfor nyere byarkeologisk forskning. Derfor savnes i det store og hele de rent politiske og juridiske aspekter ved byutviklingen, kfr. kap 3.1.2.

Gjennomgangen peker mot at materialanalysen må konsentreres omkring følgende hovedpunkter:

1. Beskrive de naturtopografiske og vegetasjonshistoriske forutsetningene for byanlegget, særlig med henblikk på den eldste perioden.
2. Beskrive bebyggelsens romslige organisasjon og påvise endringer i denne.
3. Funksjonsbestemme bebyggelsen og påvise eventuelle endringer i bygningsfunksjonene.
4. Beskrive den produktive aktiviteten i området, samt påvise mulige kvantitative og kvalitative endringer i denne aktiviteten.
5. Påvise, og om mulig beskrive, arten og omfanget av vareutveksling på lokalt og internasjonalt nivå.
6. Beskrive og påvise mulige endringer i områdets materielle nivå, med henblikk på å få frem indikasjoner på endret sosial struktur.

Den kronologisk avgrensningen av materialanalysen må primært utgå fra de problem som behandles og ikke ut fra hvilket materiale som står til rådighet (selv om dette ut fra andre perspektiv kan synes interessante og viktige å bearbeide).

Det etterreformatoriske materialet vil derfor prinsipielt

ikke trekkes inn i materialanalysen, unntatt i de tilfeller det er relevant og viktig å dra linjene frem i moderne tid og der skriftlige opplysninger er få.

3.3. Materialanalysens innhold.

A) Natur- og vegetasjonshistoriske forutsetninger:

Ut fra makrofossilprøver og pollenanalyser beskrives de naturtopografiske og vegetasjonshistoriske forutsetningene for byanlegget, med særlig henblikk på diskusjonen om en eldre bebyggelses- og dyrkningsaktivitet på Nidarneset i forhistorisk tid.

Klarlegging av de naturtopografiske forutsetningene for en tidlig bebyggelse på F-tomtens område, særlig m h t vannstand og fuktige arealer, strandlinje, landskapsmodulasjon og vegetasjonsgrunnlag. Endringer i vegetasjonsutviklingen over tid (krever undersøkelser som går ut over F-tomtens område og prosjektets ressurskapasitet).

B) Bebyggelsens romslige organisasjon:

Her forsøkes å få frem et bilde av struktur og endringer i bebyggelsens romslige organisasjon på makro- (området sett under ett) og mikronivå (innenfor de enkelte eiendommer).

Analysen baseres på en stratigrafisk analyse og faseinndeling av bebyggelsens ulike sjikt. Den synkrone beskrivelsen av bebyggelsens romslige organisasjon utgår fra de bebyggelseskart som sammenstilles på grunnlag av den stratigrafiske analysen. Hvert bebyggelseskart skal gi et visuelt, oversiktlig inntrykk av bebyggelsesstrukturen (hus, gårdsplasser, gater, passasjer, gjerder, renner/diker, brønner og andre faste konstruksjoner tilhørende middelalderen) innenfor en gitt, kronologisk avgrenset periode.

Den diakrone beskrivelsen av bebyggelsen utgår fra en komparativ analyse av bebyggelsesstrukturen slik den kommer til uttrykk i de faseinndelte kartbildene.

Dateringen av faser og horisonter samt frittstående konstruksjoner, bør i videst mulig omfang baseres på mynt-, dendro- og c_{14} -dateringer, og minst mulig på ledeartefakter og typologiske kriterier. Den praktiske gjennomføringen av dette prinsippet byr i øyeblikket på

på store praktiske problem, som dog ikke er uløselige.

Deloppgaver:

- Kommunikasjonsnett (gater og veier): System og fysisk utformning.
- Bebyggelsesorganisasjon på "makronivå": Arealdisposisjon og tomteinndeling på F-tomten. Det kronologisk/romslige forhold mellom kirke/kirkegård, profan bebyggelse og havne/kaianlegg.
- Bebyggelsens romslige organisasjon på "mikronivå": Bebyggelsesintensitet og -fordeling innenfor de enkelte tomteparseller. Havnefrontens utformning. Kirkegårdens arealutnyttelse. Andre faste innretninger knyttet til de enkelte tomter: Brønner, gårdsplasser, latriner, avfallsgroper og andre faste innretninger (garvekar etc).
- Sammenfattende beskrivelse av bebyggelsens romslige organisasjon: Struktur og endring i arealutnyttelse og tomteinndeling på makro-/mikronivå.

C) Bebyggelsens form og funksjon:

Her forsøkes det ved hjelp av utvalgte ledeartefaktgrupper supplert med makrofossilt materiale å bestemme de aktiviteter som bebyggelsen har dannet ramme omkring. Aktivitetene angir sammen med en analyse av bygningsmassens fysisk/tekniske utformning og andre faste konstruksjoner knyttet til de enkelte bygningskonstruksjonene, områdets varierende funksjoner.

Beskrivelsen av endringer i bebyggelsens funksjoner utgår fra en komparativ analyse av den funksjons- og fasebestemte bebyggelsen.

Deloppgaver:

- Bygningsteknikk
- Tilbygninger og reparasjoner

- Rominndeling og faste innretninger knyttet til de enkelte bygningskonstruksjonene (ovner, esser, benker, avtreder, svaler, trapper etc).
- Funksjonsbestemming gjennom analyse av artefaktmaterialets fordeling og stratigrafiske tilknytning til bebyggelsen og ulike elementer i denne.

Forslag til funksjonsindikerende ledeartefakter:

Produksjonsavfall og redskap/verktøy, kjøkkenredskap og keramikk/kleber, vevlodd, fiskeredskap, båtdetaljer, våpen, personlig utstyr, makrofossilt materiale.

D) Den produktive virksomheten - husflid og håndverk.

Her vil det bli forsøkt å belyse forholdet mellom husflidsproduksjon og profesjonelt håndverk, med utgangspunkt i en beskrivelse av typer, variasjon, omfang og stabilitet i den produktive virksomheten. Beskrivelsen utgår fra en kvantitativ analyse av de fysiske restene etter produksjonsaktiviteten (avfall, halvfabrikata og ferdigprodukter), og deres fordeling i tid (pr. fase) og rom (i forhold til bygningskonstruksjonene).

Lempelige analyseobjekter er horn- og beintilvirkning, lærbearbeiding, metallhåndverk og tekstiltilvirkning. Tidsnød og ressursmangel kan nødvendiggjøre et enda snevrere utvalg.

E) Vareutveksling.

En analyse av den merkantile virksomhetens art og omfang er en viktig, men samtidig problematisk oppgave: De fysiske levningene etter vareutveksling er få og tendensiøse i utvalget: Fødevarer er sjeldent representert, annet enn i det osteologiske materialet. Dette gjør det vanskelig å få frem data til belysning av lokalhandelen, som i høy grad har hatt karakteren av handel med animalske og vegetabiliske produkter (som enten er konsumert i sin helhet, eller har inngått i en transittandel, som f eks kirkens handel med jordskyldprodukter).

Et annet problem oppstår fordi det arkeologiske materialet

- i heldigste fall - bare oppfanger utvekslingens objekt (varen), og beretter intet om hvilke former for utveksling som ligger bakom: Vareutvekslingen kan ha resiprok, redistributiv eller markedsorientert karakter, og er som sådan underlagt ulike historiske betingelser for sirkulasjon av overskuddsprodukter. Viktigere enn en mekanisk påvisning av at utveksling har funnet sted i de eldste byanleggene, er det å forsøke å bestemme vareutvekslingens opprinnelige form(er) og den sosiale kontekst disse har inngått i.

Det arkeologiske grunnlaget for en slik analyse kan legges ved å få frem data som kan belyse vareutvekslingens kvantitative omfang og geografiske tilknytningspunkter, samt objektene for utveksling. På grunnlag av dette vil det i heldige tilfeller være mulig å beskrive utvekslingen i kvantitative, kvalitative og geografiske termer, som i tur kan antyde om utvekslingen har hatt karakter av et begrenset utbytte av få, statuspregede varer (med kontinental proveniens?) eller lokalt/regionalt produserte konsumpsjons- eller massevarer. Det kan også dreie seg om en kombinasjon og sammenblanding av disse variantene. De endringer i vareutvekslingens omfang og former som man dermed kan få frem, kan indikere arten av og endringer i den merkantile virksomheten, f eks fra et varebytte basert på sosialt gjensidige bytterelasjoner (som fysisk kan manifestere seg i form av spredte funn av statuspregede enkeltgjenstander (smykker, våpen, finere tekstil, glass etc)) til et varebytte basert på lokalt eller regionalt tilvirkede masseprodukter, fødevarer eller leveranser av råstoffer til ulike produktive aktiviteter (f eks gevir, skinn, kleberstein etc).

I spørsmålet om handelens karakter og omfang hører det numismatiske materialet naturlig inn. Ikke fordi det er innlysende at myntfunn indikerer handel, men fordi bruken av mynt tradisjonelt har vært anvendt som indikasjon på handelsaktivitet. Bytte- eller konverteringsfunksjon har mynt i alle fall hatt, ved siden av at den eldste lokale utmyntning kan ha hatt en sterkere ideologisk funksjon i kongemaktens etablerings- og konsolideringsfase.

Myntens fordeling i tid og rom kan indikere når myntens

ideologiske funksjon erstattes/utbygges med en byttefunksjon.

Et underlag for den arkeologiske analysen av vareutvekslingen i Trondheim finnes i P.I.Søholts hovedoppgave "Handel og handelskontaktar i Trondheim i tidleg- og høgmellomalderen" (Våren 1980). Avhandlingen utnytter periodisk deler av de arkeologiske materialet fra F-tomten (en begrenset gjennomgang av keramikk materialet legges til grunn). Men ut fra en arkeologisk synsvinkel ligger det en begrensning i dette arbeidet idet at handelen hovedsakelig er blitt beskrevet i kvantitative termer (hva og hvor mye ble handlet med, og hvem var det som handlet?). Det ville ha vært interessant med en diskusjon og definisjon av selve handelsbegrepet ut fra det skriftlige kildematerialet, særlig med hensyn til opplysninger som kunne ha kastet lys over hvilke andre utvekslingsprinsipper som kan ha eksistert parallelt med den institusjonsdominerte fjernhandelen. I merkantilt henseende blir hele perioden tidlig- og høymiddelalderen hovedsakelig behandlet retrospektivt, og perioden fremstår derfor som en periode med få endringer, som primært er knyttet til handelskontaktene og ulike vareslag (Søholt, 1980 s.204f). På komparativt grunnlag må man stille seg tvilende til om dette gir et fullgodt bilde av den lokale vareutvekslingens historie, såvel som det er grunn til å stille seg skeptisk til konklusjonene om at "...Trondheimshandelen ... i heile perioden til ein viss grad (er) prega av å vere både statusmotivert og profittmotivert" (Søholt, 1980 s.206). Arkeologisk materiale kan kanskje styrke oppfatningen om en tidlig utveksling av luksus- og statusvarer, men denne må snarere være basert på andre utvekslingsprinsipper enn de som senere ligger til grunn for en (profittmotivert) markedshandel med overskuddsprodukter.

F) Sosial struktur.

Her skal forsøkes å gi en beskrivelse av områdets sosiale karakter på grunnlag av den ovenfor utførte bebyggelses- og aktivitetsanalyse. Resultatene fra de øvrige gjenstands- analysene legges til grunn for denne beskrivelsen, som vil ta utgangspunkt i de ulike materialkategoriernes kvalitative

utformning, og sammenholdt med "statusindikerende"
bygninger, funksjoner og artefakter.

3.4. Publikasjonens innhold. Overordnet disposisjon.

1. Innledning. Prosjektets bakgrunn.
2. Teoretisk-metodisk utgangspunkt (kfr. kap 3.1.).
3. Problemorientering: Urbaniseringsproblematikken allment og lokalt (kfr. kap 3.2.).
4. Redegjørelse for arbeidsmetodikk:
 - 4.1. Feltmetodikk
 - 4.2. Stratigrafisk dokumentasjon og analyse
 - 4.3. Allmenne prinsipper for materialgjennomgangen.
5. Materialanalysen:
 - 5.1. Stratigrafi, faseinndeling og kronologi.
 - 5.2. Naturtopografiske forutsetninger. Endringer i de naturtopografiske forutsetningene (kfr.kap 3.3, pkt.A).
 - 5.3. Bebyggelsestopografisk analyse (kfr. kap 3.3.,pkt.B).
 - 5.4. Funksjonsanalyse (kfr. kap 3.3., pkt.C).
 - 5.5. Den produktive aktiviteten (kfr. kap 3.3., pkt.D).
 - 5.6. Vareutveksling (kfr. kap 3.3., pkt.E).
 - 5.7. Sosial struktur (kfr. kap 3.3., pkt.F).
6. Syntetiserende sammenfatning.
 - 6.1. Bebyggelsesorganisasjon og aktiviteter under oppkomst-/konsolideringsfasen. Tidlige urbaniseringsstilløp.
 - 6.2. Bebyggelse, handel og håndverk under høymiddelalderens ekspansjonsperiode.
 - 6.3. Bebyggelse og urbane aktiviteter gjennom krisetid og stagnasjon. Urbaniseringsprosessen under seinmiddelalderen.
 - 6.4. Trender og utviklingslinjer i den lokale urbaniseringsprosessen. Et periodiseringsforslag.
 - 6.5. Den lokale urbaniseringsprosessen i en allmenn byhistorisk sammenheng.
7. Fremtidige analyseoppgaver. Skisse til et fortsatt arbeidsprogram.

3.5. Administrasjon, tidsplanlegging og ressursbehov.

3.5.1. Arbeidsoppgavene 1985-87. Hovedtrekk.

Etappe I - Grunnleggende stratigrafisk/kronologisk analyse:
Stratigrafisk analyse av de ferdiggravde del-
feltene utarbeidet på grunnlag av Harris-matrisen.
Skriftlig rapport for hvert delfelt utarbeides.
Beskrivelse av horisonter og forslag til fase-
inndeling. Delanalyse av feltene FJ, FT, FW skal
foreligge i slutten av etappe I.

Sammenstilling av den stratigrafiske delanalysen.

Etappe II - Utarbeidelse av bebyggelseskart som viser be-
byggelsen inndelt i absolutt daterte faser.
Oversiktlig gjennomgang og systematisering av
utvalgte materialkategorier. Retningslinjer for
materialutvalg. Materialet gjennomgås med henblikk
på horisontal og vertikal spredning. Relateres
til lag/konstruksjoner og fasetilhørighet. Analys-
eres med henblikk på en aktivitets- og funksjons-
bestemmelse av areal- og bygninger. Komparativ
analyse av materialfordelingen med henblikk på
å spore endringer i områdets enkelte og samlede
funksjoner.

Etappe III- Sammenstilling av materialanalysens delresultat
med utgangspunkt i prosjektets presiserte problem-
atikk, dvs å utarbeide et periodiseringsforslag
med utgangspunkter i de fysiske levningenes
fordeling og forandring i tid og rom.

Det ferdige resultat av dette arbeidet forelegges
i skriftlig form og bearbeides for endelig publi-
sering.

3.5.2. Tidsplan 1985-87.

Etappe I - Stratigrafisk/kronologisk analyse	ferdig des -85
Etappe II - Materialgjennomgang og system- atisering	" des -86
Etappe III- Sammenstilling og analyse av innsamlede data	" des -87

Tidsplanen gir selvsagt rom for endringer og justeringer underveis. En mulig justering allerede i utgangspunktet er å sette større ressurser inn i gjennomførelsen av etappe II på bekostning av etappe III, forutsatt at etappe III sikres ressurser for gjennomførelse og endelig avslutning parallelt med, eller i direkte forlengelse av prosjektet. Dette kan skje ved å utvide antall årsverk innenfor den eksisterende tidsplan, eller forlenge tidsplanen, men beholde samme antall årsverk.

3.5.3. Ressursbehov og økonomi.

Etappe I - stratigrafisk/kronologisk analyse:

Denne er allerede til store deler utført, og vil kunne bringes til avslutning med de ressurser som nå står til rådighet.

Med henblikk på at prosjektet under etappe I er i en oppbyggingsfase, vil det være naturlig å investere i endel nødvendig kontormateriell og øvrig nødvendig inventar.

Andre mulige utgifter i etappe I er midler til analyser av div. prøver som ikke finansieres over årets utgravningsbudsjett. Særlig aktuelt er her midler til analyse av en eller flere pollenserier fra lagene i årets F-felt.

Etappe II - materialgjennomgang og -systematisering:

Foruten prosjektets to medarbeidere og de to årsverk Utgravningskontoret stiller opp med, er det ikke rimelig å tro at dette er tilstrekkelig til å gjennomføre etappe II, selv med en hård prioritering av hvilke materialkategorier som skal trekkes aktivt inn i analysen. Endel arbeide er allerede gjort, bl a finnes en grov gjennomgang av keramikken (Ian Reed) fra FA/FE med hensyn på typer og datering. Likeledes er tekstilmaterialet (Karin Gjøl Hagen) fra samme område gjennomgått, m h t produksjonsteknikk, korologiske og kronologiske analyser samt kvantitetsberegninger. Det samme gjelder vevloodd (Karin Gjøl Hagen) og dekorerte tregjenstander (Signe Fuglesang). 1000-tallsmyntene (Kolbjørn Skaare) er gjennomgått, samt runematerialet (Ragnar Hagland), og en større del av frøprøvene inntil 1979. Skjelettmaterialet fra 1984 er

gjennomgått (Trevor Anderson) og dette arbeidet vil fortsette i år. Videre er alt lærmateriale fra hele F-tomtens gjennomgått (Oddlaug Marstein) m h t stratigrafi, kvantitet, typeinndeling etc. Dette arbeidet tok ca 2 mnd., og omfattet i alt en gjennomgang av ca 5000 funnr. (poser og tegninger), tilsammen ca 25.000 enheter. Materialkategorier som vil bli trukket inn i analysen, men som ennå ikke er gjennomgått, er horn- og beinmateriale (inkl. avfallsprodukter), metaller (våpen, smykker, verktøy og redskap), glass og perler (avfallsprod.?), stein og kleberkar, og dyrebeinsmaterialet. Yngre mynt, keramikk og tekstiler er bare delvis gjennomgått. To store materialgrupper, nemlig horn- og beinmaterialet samt keramikkmaterialet kan bearbeides av prosjektmedarbeidere. Den "rest" som er tilbake, vil når man tar materialgjennomgangens orientering mot bebyggelses- og funksjonsanalyse i betraktning, kunne gjennomgås og bearbeides i løpet av 4-4,5 årsverk.

Gjenstandsanalysen vil skje parallelt med den bygningstopografiske materialanalysen.

Ut over de ressurser prosjektet har til rådighet vil det med det skisserte opplegg være nødvendig å knytte 4 vit.ass.-stillinger til prosjektet på heltidsbasis. Midler til dette må søkes eksternt for perioden 1986-87.

Hertil kommer behov for tegnehjelp (4 mnd.), for skrivehjelp (3 mnd.), samt et uspesifisert behov for EDB-hjelp (programmering og kjøring) for rasjonalisering og systematisering av opplysninger vedrørende gjenstandsmaterialets lag- og fasefordeling, mengde og sammensetning etc.

Etappe III - resultatene fra materialanalysen sammenstilles og skrives ut. Klargjøring for publisering:

Også i denne etappen vil det bli nødvendig med ekstra ressurs-tilganger for å avslutte prosjektet etter de skisserte utgangspunktene. Kontinuitet i prosjektstaben er av effektivitets-hensyn ønskelig. En løsning på etappe III's ressursbehov ville være å overføre de fire vit.ass.-stillingenes besetning til etappe III.

Etappe III's arbeidsoppgaver vil forutsette en mer kontinuerlig

tilgang på tegnehjelp, fotograf og kontorhjelp, anslagsvis 3/4 årsverk for fotograf og tegner og 1/2 årsverk for kontorhjelp.

Arbeidsoppgaver og ressursforbruk direkte knyttet til redaksjons- og trykkningsarbeidet er ikke tatt i betraktning.

Økonomiske disposisjoner innenfor rammen av Riksantikvarens årlig oppsatte budsjetttramme foretas av prosjektledelsen. Søknader om eksterne midler foretas etter samråd med Riksantikvaren i Oslo.

3.5.4. Organisasjonsmodell.

Prosjektet ledes daglig av prosjektleder, hvis hovedoppgave er å tilrettelegge, styre og koordinere det faglige arbeidet, dvs å legge retningslinjer for materialanalysene, koordinere analyseresultatene og på grunnlag av dette tilrettelegge mulighetene for et samlet tolkningsforslag. I den grad det er mulig, vil prosjektlederen også ta del i det praktiske analysearbeidet. Vit.ass. og Utgravningskontorets to deltagere i prosjektet tar seg i hovedsak av de praktiske oppgavene forbundet med stratigrafisk analyse, samt sammenstillingen og systematiseringen av gjenstandsmaterialet. De ulike materialkategorier som aktivt skal inndras i funksjons- og aktivitetsanalysene, fordeles etter faglige forutsetninger og interesseområder.

Prosjektets samarbeidsorgan er de ukentlige kontakt-møtene (k-møter). Her planlegges og koordineres arbeidsoppgavene på kort og lengre sikt. Beslutninger som berører det faglige innholdet fremlegges og diskuteres før endelige beslutninger tas.

K-møtet er prosjektets viktigste faglige samarbeidsorgan.

Alle beslutninger som vedrører vesentlige faglige spørsmål fremlegges for prosjektutvalget. Utvalget er primært veiledende, og fungerer som faglig referensgruppe for prosjektet. Prosjektutvalget sammenkalles på begjæring av prosjektleder og/eller rådets formann.

3.6. Tverrfaglige og tilgrensende arbeidsoppgaver.

Bearbeidelsen av det arkeologiske materialet fra F-tomten, slik det er skissert ovenfor, peker både på tverrfaglige, tilstøtende og fremtidige forskningsoppgaver.

I spørsmål som angår løsningen av delproblem, kommer prosjektet til å arbeide aktivt med paleobotanikere og pollenanalytikere, osteologer, antropologer og dendrokronologer. Av særlig stor betydning for prosjektet er opparbeidelsen av et dendrokronologisk dateringsgrunnlag: På denne måten frigjøres artefaktmaterialet fra en dateringsfunksjon basert på en generelt gyldig typologi (som kanskje ikke er gyldig noen steder!), der lokale tids- og formvariasjoner ikke kommer frem. Nettopp disse tid- og formvariasjoner er viktige opplysninger i den samlede analysen. Bevaringsforhold, treforbruk og en langt drevet systematisk prøvetaking gir dessuten gode forutsetninger for bruk av dendrokronologisk datering på F-tomten.

Bearbeidelsen av runematerialet og myntene forutsetter et samarbeide med runologer og numismatikere. Et slikt samarbeid har Utgravningskontoret allerede innledet med Kolbjørn Skaare (Myntkabinettet) for den numismatiske analysen. Jan Ragnar Hagland (nordisk inst., UNIT) og James Knirk (Oldsakssamlingen) skal bearbeide runematerialet.

For å kunne innsette det arkeologiske kildematerialet i en kjent historisk sammenheng er det nødvendig at det skriftlige kildematerialet og den lokalhistoriske fagkunnskapen aktivt trekkes inn i prosjektets tolkningsfase: Her fremstår arbeidsoppgavene ennå uklare, bl a fordi det ikke finnes noen oversikt over omfanget og innholdet av det skriftlige kildematerialet som står til rådighet. Sagatekstene er allerede gjennomgått med henblikk på opplysninger om Trondheim (Helge Nilsen), men det gjenstår en tilsvarende gjennomgang av diplomaterialet.

Av konkrete forskningsoppgaver er det aktuelt med en fornyet behandling av Trøndelags eldste politiske/økonomiske historie, ut fra skriftlige kilder og nye innfallsvinkler hentet fra sosialantropologisk forskning omkring statsdannelser (f eks E.Service 1975). Lades eldste historie og en oversiktlig behandling av den agrare bebyggelsesutviklingen i de rike

bygdene omkring Trondheimsfjorden under middelalderen, særlig med vekt på forskyvninger i bebyggelsesbildet og endringer i ressursutnyttningen, utgjør fremtidige arbeidsoppgaver med relasjon til en samlet analyse av Trondheims utviklingsbakgrunn. En spesialanalyse av Trondheims økonomiske og politiske historie under seinmiddelalderen, ville også være ønskelig som bakgrunn for forståelsen av de endringer man kan spore i bebyggelse og aktiviteter i det arkeologiske materialet fra perioden.

Spørsmålene omkring bebyggelsesutvikling, ressursutnyttning, energiflyt, sosial organisasjon og administrative systemer i landskapene omkring Trondheimsfjorden, er problem som imidlertid ikke lar seg belyse utelukkende ut fra skriftlige opplysninger. Et samarbeide som på sikt søkte å belyse denne problematikken ut fra arkeologisk materiale, ville kaste nytt lys over Trøndelags særstilling i sentralkongedømmets etableringsfase.

Trondheims omland er lite kjent og beskrevet ut fra et rent arkeologisk kildemateriale. Forhold først og fremst knyttet til produksjon, ressursutnyttning og bebyggelsesutvikling under middelalderen, kjenner vi derfor svært lite til. Det arkeologiske kildematerialet er imidlertid dårlig. Et mer aktivt arbeide på forvaltningsplan med det formål å skaffe mer materiale til belysning av landsbygdens bebyggelsesutvikling og ressursutnyttning, vil være viktig i forsøkene på å forklare den lokale urbaniseringsprosessens skiftende forutsetninger i omlandsaktivitetene. I denne sammenheng ville en analyse av den vegetasjonshistoriske utviklingen i sentrale Trøndelagsbygder og særlig i Trondheims umiddelbare omland, være av stor viktighet. Ikke minst med tanke på å få frem data som kan antyde en kronologi i avskoging og oppdyrking, innslag av kulturplanter og beitearealer på lokalt og regionalt nivå.

Ovenfor er bare pekt på en liten del av mulige tverrfaglige arbeidsoppgaver som direkte og indirekte initieres av prosjektet. Når det konkrete analysearbeidet kommer i gang, vil det oppstå et mer presisert behov for et tverrfaglig samarbeide omkring løsningen av konkrete oppgaver direkte knyttet til prosjektarbeidet. Ut over slike direkte oppgaver, vil det være en rekke oppgaver som uten å være avhengig av prosjektarbeidet kan danne grunnlag for fordypede og utvidede studier, f eks på hovedfags- og magistergradsnivå. Prosjektet

vil, som det fremgår av det foregående, bare komme til å berøre problem av overordnet karakter. Her gis det m a o muligheter for såvel "problemorientert" forskning som en mer begrenset, men i arkeologisk forstand nødvendig gjenstandsforskning: Rene materialanalyser og typologistudier vil i liten grad, og da bare i spesielle tilfeller, falle inn under prosjektets arbeidsoppgaver. Selv de problem prosjektet konkret berører vil det være ønskelig å supplere med studier som utvides i bredde og dybde. Her kan forslagsvis pekes på oppgaver tilknyttet den urbane vareproduksjonen, vareutvekslingen, bygnings-skikken, bygårdenes disposisjon og varierende utformning, samt en lang rekke problemområder knyttet til en "kulturhistorisk" behandling av det naturvitenskapelige prøvematerialet og det osteologiske (animalske og humane) materialet (f eks kostholds- vaner, næringstilganger, skader og sykdommer etc).

Prosjektet ser det som en viktig oppgave å formulere og formidle slike oppgaver som kan bearbeides eksternt og på sikt, med det formål å utnytte det arkeologiske datapotensialet maksimalt. En presisering og konkretisering av slike oppgaver vil naturligst finne sted i direkte forbindelse med den prosjekt-erte materialgjennomgang og -analyse.

3.7. Prosjektets plass i et fremtidig publiseringsarbeide.

Materialet fra F-tomten utgjør bare et av flere store materialkompleks som er resultatene av de mange arkeologiske utgravningskampanjer i Trondheim siden 1970.

Det ideelle utgangspunktet for en vitenskapelig bearbeidelse av dette materialet ville være en samlet analyse med utgangspunkt i formulerte retningslinjer på overordnet nivå. Det urbane landskapets skiftende fysiske utformning og funksjoner, kunne således beskrives ut fra en slik samlet innsats. Dette ville kunne gi en klarere oppfatning om ulike etapper i det urbane landskapets skiftende organisasjon og de ulike aktiviteter og funksjoner som på forskjellig tid og på ulike steder var knyttet til bebyggelsen.

Det aktuelle prosjektet kan hverken analytisk eller publiseringsmessig arbeide uten å ta hensyn til dette fremtidige bearbeidelses- og publiseringsbehovet. Derfor er de retningslinjene som er lagt for den analytiske behandlingen av materialet fra F-tomten formulert i allmenne vendinger: Å arbeide med spesialproblemer innenfor en lokalitet hvis representativitet i en større sammenheng ennå er ukjent, vil være metodisk tvilsomt, og det vil ikke kunne fungere som et naturlig utgangspunkt for den videre bearbeidelsen av det arkeologisk materialet fra byen.

Et sentralt utgangspunkt både for bearbeidelsen av F-tomten og den videre bearbeidelse av Trondheims materialet, er at det arkeologiske materialet ikke behandles isolert, men i sammenheng og under et overordnet perspektiv. Det har vært naturlig å betrakte den vitenskapelige bearbeidelse og publisering av materialet fra F-tomten som et første trinn på veien mot en samlet behandling av de siste 15 års arkeologiske undersøkelser i Trondheims bygrunn.

3.8. Slutning.

Det er mange problem omkring Trondheims oppkomst og eldste utvikling som er uavklarte. Det arkeologiske kildematerialet kan ikke, like lite som det skriftlige, endelig løse disse problemene. Men det kan kaste nytt lys over forhold som tidligere har vært dunkle og uforklarlige.

Bygrunnen i Trondheim rommer fortsatt store mengder arkeologisk kildemateriale. Det er viktig at dette blir liggende uforstyrret, eller under tvingende grunner underkastes en målrettet arkeologisk undersøkelse.

Det finnes imidlertid et umåtelig stort datapotensiale i det arkeologiske kildematerialet som allerede er utgravd, dokumentert, konservert og magasinert. Det er i dette, i historisk sammenheng så godt som uutnyttede materialet, at man først og fremst skal søke ny kunnskap om byens eldste historiske utvikling.

LITTERATUR

- Ambrosiani, Bjørn, 1964: "Fornlämningar och bebyggelse i Attundalands och Södertörns fornhistoria." Uppsala 1964.
- Andersson, Hans, 1976: "Projektprogram." Rapport Medeltidsstaden 1. Göteborg 1976.
- Andersson, Hans, 1977: "Sverige. En forskningsöversikt." Urbaniseringsprosessen i Norden, del 1: Middelaldersteder. Trondheim 1977.
- Andersson, Hans og Redin, Lars, 1980: "Stadsarkeologi i Mellansverige. Läge, problem, möjligheter." Rapport Medeltidsstaden. Göteborg 1980
- Andrén, Anders, 1983: "Städer och kungamakt - en studie i Danmarks politiska geografi före 1230." Scandia, band 49:1.
- Andrén, Anders, 1984: "Lund. Tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning." Rapport Medeltidsstaden 56. Göteborg 1984.
- Andrén, Anders, 1985: "Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark." Malmö 1985.
- Berg, Henry, 1951: "Trondheim før Cicignon. Gater og gårder før reguleringen 1681." Trondheim 1951.
- Blom, Grethe Authén, 1956: "Trondheims bys historie. Bind 1: St. Olavs by." Trondheim 1956.
- Blom, Grethe Authén, 1976: "Grunnrettigheter og arealdisponering i Trondheim by i middelalderen." Trondhjemske Samlinger, bind 10, hefte 1-1976. Trondheim 1976.
- Blom, Grethe Authén, 1984: "Der Ursprung der Gilden in Norwegen und ihre Entwicklung in der Städten während des Mittelalters." Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte, neue Folge, Band XXIX. 1984.
- Broberg, Birgitta og Hasselmo, Margareta, 1981: "Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Fyndstudie." Rapport Medeltidsstaden 30. Göteborg 1981.
- Christophersen, Axel, 1980: "Håndverket i forandring. Studier i horn- og beinhåndverkets utvikling i Lund ca. 1000-1300." Lund 1980.
- Christophersen, Axel, 1982: "Drengs, Thegns, Landmen and Kings. Some Aspects on the Forms of Social Relations in Viking Society during the Transition to Historic Times." Med-

- delanden från Lunds Universitets Historiska Museum 1981-82. Lund 1982.
- Cinthio, Erik, 1972: "Variationsmuster in dem frühmittelalterlichen Städtewesen Schonens." Kiel Papers '72. Frühe Städte im westlichen Ostseeraum. Kiel 1972.
- Cinthio, Erik, 1982: "Den Sydsandinaviska 1200-talsstaden - ett kontinuitets- och omlandsproblem." Bebyggelsehistorisk tidskrift. Den medeltida staden. Nr. 3, 1982. Umeå 1982.
- Gilkær, Hans Torben, 1980: "In honore santi Kanuti martyris." Scandia nr. 46. 1980.
- Gurevitj, Aron J, 1979: "Feodalismens oppkomst i Västeuropa." Borås 1979.
- Hallan, Nils, 1976: "Nidarnes og Nidaros. Sagakritiske og toponymiske bemerkninger til Trondheims eldste historie." Trondhjemske Samlinger, bind 10, hefte 1-1976. Trondheim 1976.
- Helle Knut: "Handelsplass-by." Handelsplats-stad-omland. Rapport Medeltidsstaden 18. Göteborg 1980.
- Helle, Knut og Nedkvitne, Arnved, 1977: "Norge. Sentrumsdannelser og byutvikling i norsk middelalder." Urbaniseringsprosessen i Norden, del 1: Middelaldersteder. Trondheim 1977.
- Hyenstrand, Åke, 1974: "Centralbygd-randbygd." Stockholm 1974.
- Hyenstrand, Åke, 1980: "Mälarområdets centralortsbildning i tids- och rumsperspektiv." Handelsplats-stad-omland. Rapport Medeltidsstaden 18. Göteborg 1980.
- Hyenstrand, Åke, 1982: "Mälarstädernas omland." Bebyggelsehistorisk tidskrift. Den medeltida staden. Nr. 3, 1982. Umeå 1982.
- Jansen, Henrik M, Nyberg, Tore og Riis, Thomas, 1977: "Danmark. Danske byers fremvekst og udvikling i middelalderen." Urbaniseringsprosessen i Norden, del 1: Middelaldersteder. Trondheim 1977.
- Lunde, Øivind, 1977: "Trondheims fortid i bygrunnen." Riksantikvarens Skrifter nr. 2. Trondheim 1977.
- Mathiesen, Henrik, 1905: "Trondhjem i senere middelalder 1263-1300." Trondhjem 1903-05.
- Petersen, Th., 1927: "Kalvskirnet i Trondhjem. En lokalhistorisk studie." Miscellanea Nidrosiensia. Festskrift til Fr. B. Wallems 50-årsdag. Trondhjem 1927.

- Service, Elman R.,1975: "Origins of the State and Civilization." New York 1975.
- Søholt, Petter I.,1980: "Handel og handelskontakter i Trondheim i tidleg- og høgmellomalderen." Hovedoppgåve i historie,UNIT,Norges Lærerhøgskole,våren 1980.
- Taranger, Absalon,1929: "Trondheimens forfatningshistorie." Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1929, NR 5.Trondhjem 1929.
- Tesch, Sten,1983: "Ystad II.En omlandsstudie:Landet fødte männen,havet skapade staden." Rapport Medeltidsstaden 45. Göteborg 1983.

Appendix:

Publikasjoner basert på arkeologisk materiale fra Trondheim
bygrunn 1971-84:

1971

Long, Clifford D.: Internasjonalt arkeologteam avdekker Trondheim bys historie. Kommunal kontakt (=Trondheim kommunes bedriftsblad) nr.3, sept. 1971 s.4-6.

Moen, Ulf: Byen under gaten (fra utgravningene i Søndre gate årene 1970-71). Adresseavisens forlag (Trondheim 1971) 118s. illustr.

1973

Long, Clifford D.: Excavations in Trondheim 1970-72. Nicolay nr.13 (Oslo 1973) s.30-35 2 figs.

Long, Clifford D.: Litt om utgravningene av middelalderens Nidaros 1970-72. Trondhjemske samlinger 1973 s.78-84 3 pl.

1974

Long, Clifford D.: Utgravningen av en kirke i Trondheim 1971-73 Nicolay nr.17 (Oslo 1974) s.22-30 3 figs. notes.

Gorska, Irena: Trondheim - pierwsza stolica (Trondheim - den første hovedstaden). Z Otchłani Wieków nr.2 (Wrocław 1974)

1975

Long, Clifford D.: Excavations in the Medieval City of Trondheim 1971-74. Medieval Archaeology vol. XIX (London 1975) s.1-32 11 figs. 4 pl.

Long, Clifford D.: Excavations in Trondheim 1971-74. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Jahrgang 3 (Bonn 1975) s.183-207 14 figs./pl. notes.

1976

Long, Clifford D.: Arealdisponering og gateløp i middelalderens Trondheim. Trondhjems Samlinger, 10 (Trondheim 1976) hefte 1 s.52-63 5 figs./pl. notes.

Long, Clifford D.: Søndre gate, Trondheim. Nicolay nr.23 (Oslo 1976) s.26-28.

Jondell, Erik: Folkebibliotekstomten, Trondheim. Nicolay nr.23 (Oslo 1976) s.17-25. 3 figs.

Tallantire, Philip A.: Provisional key for the indentification of sub-fossil seeds of Vaccinium spp. (Sub-fossil finds from Med. Trondheim are used in working out the key) Folio Quaternaria 47, 1976, pp 39-40 figs.

1977

Long, Clifford D.: Trondheims middelalderlige topografi. Hikuin 3, (Moesgård, DK-8270 Højbjerg 1977) s.81-90 7 figs./pl. bibliografi

Jondell, Erik: Folkebibliotekstomten, Trondheim - 1. etappe avsluttet. Nicolay nr.26 (Oslo 1977) s.35-37.

Młkołajczyk, Andrzej: Samples of the Post-Medieval pottery excavated at Trondheim, Norway. Archaeologica Baltica 2, 1977 s.125-133. 2 figs. refs.

1978

Reed, Ian W.: Middelalderiske utgravninger i Trondheim. NNF-Nytt (Meddelelser fra Norsk Numismatisk Forening) nr.2 (Oslo 1978) s.15-24 5 figs./pl.

Jondell, Erik: En kirkeruin i banken. Vern og Virke (Årsberetning fra Riksantikvaren) 1978 (Oslo 1979) s.20-24 3 figs./pl.

Galloway, Patricia: Restoring the Map og Medieval Trondheim: a Computer-aided Investigation into the Nightwatchmen's Itinerary. Journal og Archaeological Science 1978, 5, 153-165. 6 figs. refs.

1979

Tallentire, Philip: Late Viking and Early Medieval Plant-material from Trondheim - a Problem in Interpretation. Festschrift Maria Hopf (=Archaeo-Physika, 8 (Rheinischen Landesmuseum, Bonn 1979) s.295-301 3 figs. 3 tab. notes.

1981

Galloway, Patricia: The Craft of Comb-making: An Experimental Enquiry. Institute of Archaeology Bulletin No 18 1981 73-90. 2 figs. 6 plates. refs.

Fuglesang, S.H.: Woodcarvers - Professionals - Amateur in 11th Century. Brit. Museum occasional Papers No 30.

1982

Reed, Ian W.: Trondheims pottemakerindustri in Keramikk fra forhistorie, middelalder og nyere tid. Innlegg holdt på det norske arkeologmøtets symposium, Oslo 1981. Øvre Ervik 1982 s.33-38. 6 figs. bibliog.

Reed, Ian W.: Noen funn av Middelhavskeramikk i Midt-Norge. Hikuin 8, 191-196. 5 figs. Noter, litteratur.

1983

Long, Clifford D.: Bygårder i Trondheim mellom 1000-tallet og 1300 in Hus, Gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiske arkeologmøtet, Island 1982. Edit. Guðmundur Ólafsson. Reykjavík 1983 s.67-80. 5 figs. 6 pl. Notes.